

W FORT!

+ vestingsteden

Feest in de Stelling

20 JAAR UNESCO
WERELDERFGOED

HEMELS

Samen smullen
op het fort

VAN COLLEGA TOT KANONNIER

De tofste bedrijfsuitjes

Achter de feiten aan
DE BOUW VAN
DE WATERLINIE

Forten zijn springlevend

KOM KLIJKEN

SPRINGLEVEND

 In mijn jonge jaren lagen de forten erbij als versteende veteranen. Verstilde decors van soldaten en officieren die hier ooit 24/7 paraat waren om de vijand te weerstaan. Ze poetsten kanonnen, reden lorries vol kruit, schilden piepers, liepen wacht.

De vijand kwam niet, de soldaten verdwenen, de bunkers bleven leeg achter en de kanonnen gingen op de schroothoop. Voor al mijn kinderen, de oudste nu 49, waren het ideale plekken om te spelen. De mooiste bloemen, de lekkerste bramen en de geheimzinnigste ruimtes achter half weggeroeste deuren.

Voor mijn gevoel scheen altijd de zon als we op zondagen op avontuur naar de overwoekerde forten gingen. Nu zijn de forten oases van rust en weelderige natuur. Ze liggen op de mooiste plekken in het landschap: openluchtdecors voor concerten, toneelspelers en kindervoorstellingen. Heerlijke hapjes en drankjes zijn er te vinden.

Maar het avontuur hangt nog steeds in de lucht. Spannende rondleidingen van vrijwilligers door het verleden, houden het fort springlevend voor jong en oud. De bunkers zijn veranderd in groene bultenaars waar mijn kleinkinderen joelend vanaf rollebollen.

Met een wijntje in de hand kan ik er rustig zitten mijmeren over oorlog en vrede. Waar ooit manschappen werden gemobiliseerd om het leven te beschermen, wordt nu door een leger van gepassioneerde vrijwilligers en ondernemers gewerkt om het leven te vieren.

Het is een prachtig voorbeeld van hoe destructieve energie omgezet kan worden in creatieve energie. Met dank aan alle harde werkers wens ik de forten nog een lang en bloeiend leven. «

“De bunkers zijn veranderd in groene bultenaars waar mijn kleinkinderen joelend vanaf rollebollen”

Peter Faber

acteur, docent en schrijver

Over forten, vestingsteden,
bunkers en waterlinies in Nederland

COLOFON

Fort! is een uitgave van
Stichting Liniebreed Ondernemen.

Fort! presenteert een eigentijds aanbod van
recreatieve, culturele en zakelijke mogelijk-
heden op en rond de forten, vestingsteden
en bunkers van de waterlinies in Nederland.
Ontdek de Linies zelf en laat je inspireren.

Stichting Liniebreed Ondernemen

Rijksstraatweg 7b
3631 AA Nieuwersluis
info@liniebreed.nl
www.liniebreedondernemen.nl
www.forten.nl

REDACTIE

Hoofdredacteur Juke van Niekerk

Eindredacteur Liesbeth Maas

Bladmanager Titia de Zeeuw

Redactieleden Juke van Niekerk,
Titia de Zeeuw, Frans Bosscher,
Liesbeth Maas, Caroline Westdijk,
Chris Will

Art direction & vormgeving

MediaMind Creative BV en

Chiel van Rijn

Lithografie Dinq media

Druk en papier Habo Da Costa

drukt Fort! CO₂-neutraal op

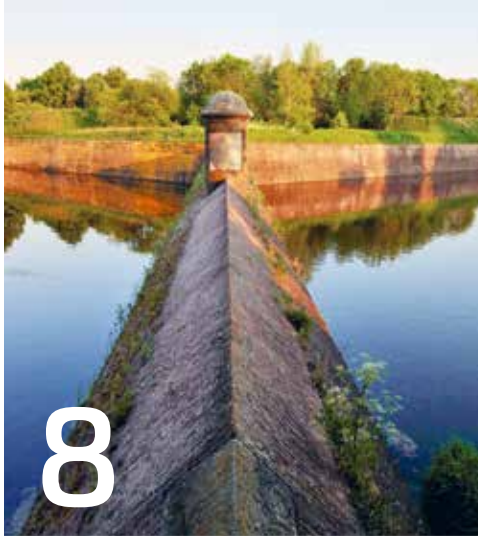
FSC-gecertificeerd papier.

Lezersservice

06-30945711

WATERLINIES

IN DIT NUMMER

- 4 Bijzonder Fort Honswijk**
- 6 Trouwe verdedigers**
Onze (water)linies
- 8 Vestingsteden** van Naarden tot Hulst, met een fietsarrangement
- 14 Nieuws** van de waterlinies
- 15 Ik & mijn bunker** Pieter Bos
- 16 Blijje bijen** op bloemrijke forten
- 18 Een warm welkom** en goed verzorgd
- 20 Langs de Linie** Grebbelinie
- 22 Fort 1881** Stoere verhalen
- 25 Ik & mijn bunker** Cor van Zadelhoff
- 26 Samen genieten** van al het lekkers
- 30 Gevleugeld echtpaar** waakt over de Sint-Pieter
- 32 Groots en duur** De bouw van de Nieuwe Hollandse Waterlinie
- 35 Ik & mijn bunker** Rijkman Groenink
- 36 Gedenkteken voor dierbare** op Fort Nigtevecht
- 38 Bedrijfsuitjes** om nooit te vergeten
- 40 Stadsherstel Amsterdam** redt ook forten
- 42 Wonen op een fort** Rust, rust en nog eens rust
- 45 Kleurplaat** Doe mee & win!
- 46 20 jaar werelderfgoed**
Stelling van Amsterdam
- 48 Evenementen**
Zoveel te doen

WIRWAR

FORT HONSWIJK, 'wachter aan de Lek', is een van de mooiste forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het heeft een uniek poortgebouw en een imponerende geschutstoren met een labyrint aan binnenruimten. Deze doen denken aan de imaginaire wereld van de Italiaanse graficus Piranesi: duistere architectonische krochten met een geheimzinnige wirwar aan structuren. «

DE (WATER)LINIES TROUWE VERDEDIGERS VAN ONS LAND

NEDERLAND TELDE OOI MAAR LIEFST 45 LINIES EN STELLINGEN. DE OUDSTE IS DE ROMEINSE LIMES, DE MEEST RECENTE DE IJSSELLINIE, UIT DE PERIODE VAN DE KOUDE OORLOG.

 Veel van de oude militaire landschappen zijn nog herkenbaar en sommige zijn ook goed beleefbaar. Typisch voor 'Nederland Waterland' is het gebruik van water als verdedigingsmiddel. Wel tien van onze linies steunden in de loop der eeuwen op het gebruik van onderwaterzettingen als hindernis. Zo kennen we onder meer de **Friese Waterlinie (1580- ca. 1700)**, die al dateert van de Tachtigjarige Oorlog en die werd ingezet in het Rampjaar 1672. De **Hollandse Waterlinie (1672-1940, in 1951 officieel opgeheven)**, zowel de Oude als de Nieuwe, vormde vanaf het Rampjaar 1672 eeuwenlang de ruggengraat van onze defensie. De **Zuiderwaterlinie (1689-1830/1951)**, die zich uitstrekte in het westen en noorden van Brabant als onderdeel van het Zuidelijk Front, kwam in de loop van de achttiende eeuw tot stand door het aaneenrijgen van de afzonderlijke oudere linies en vestingsteden.

De **Ijssellinie (eind 17de eeuw-1968)** is onze meest oostelijk gelegen waterlinie en moest een eerste vijandelijke aanval opvangen en vertragen. Nog in 1952 kreeg deze linie tijdens de Koude Oorlog een belangrijke rol toebedeeld door de NAVO. Ook de **Grebbe linie (1745-1951)** fungeerde eeuwenlang als verdragingsbuffer voor de Hollandse Waterlinie. Het concept voor de **Stelling van Amsterdam (1880-1940)** werd al bedacht in 1805 maar de ring rond de hoofdstad is pas vanaf 1880 aangelegd. Andere waterlinies waren de waterlinie uit 1629 van de Spaanse bezetters om Den Bosch. Deze werd door Frederik Hendrik bedwongen; hij liet de linie gewoon leegpompen! De Stelling van Gouda was een idee uit 1922 en bleef een concept. En dan waren er nog twee waterlinies van de Duitse bezetter uit 1944-45: de Vordere en Hintere Wasserstellung. «

Van Linie tot Stelling

Een linie is een lineair stelsel van doorgaande, aaneengeschakelde of samenhangende verdedigingswerken. Deze zijn vaak voorzien van hindernissen, zoals inundaties. Een stelling is een min of meer zelfstandig stelsel van verdedigende opstellingen, al dan niet gebaseerd op permanente verdedigingswerken.

Beleefbare (water)linies in Nederland

Linies en stellingen die een bezoek meer dan waard zijn:

1 Atlantikwall

1942-1945 Duitse verdedigingslinie langs de kust van West-Europa tegen de geallieerden met vooral veel bunkers.

2 Stelling Den Helder

1812-1958 Een reeks van indrukwekkende, strategisch gelegen forten om de marine-werf, de belangrijke marinehavens en de stad Den Helder.

3 Friese Waterlinie

1580-ca.1700 Speelde al een rol tijdens de Tachtigjarige Oorlog en in het Rampjaar 1672. Een waterlinie dwars door Friesland, versterkt met aarden schansen.

4 Stelling van Amsterdam

1880-1940 Deze kringstelling met overstromingsgebieden en moderne betonnen forten rond de hoofdstad, werd gemobiliseerd tijdens de Eerste Wereldoorlog en aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog.

5 Oude Hollandse Waterlinie

1672-1794 De roemruchte (Oude) Hollandse Waterlinie was het grote succes van de Republiek in de Gouden Eeuw tijdens het Rampjaar 1672. Het werd de hoofddefensie van ons land.

6 Nieuwe Hollandse Waterlinie

1815-1940 (1951) Deze verbetering van de Oude Hollandse Waterlinie, gebaseerd op watermanagement, vormde tot 1940 de ruggengraat van de defensie van ons Koninkrijk.

7 Grebbelinie

1745-1951 Een zeer oude vertragingsbuffer voor de Hollandse Waterlinie met een hoofdrol in 1940, toen de Grebbelinie in de meidagen zwaar werd bevochten.

8 IJssellinie

eind 17de eeuw-1968 De eeuwen oude IJssellinie kreeg in 1952 nog een belangrijke rol toebedeeld als onderdeel van de NAVO-defensie tijdens de Koude Oorlog.

9 Zuiderwaterlinie

1689-1830 (1951) Dwars door Noord-Brabant, van Zeeuws-Vlaanderen tot aan Nijmegen, kwam in de loop van de 18de eeuw de langste militaire linie van forten en vestingsteden tot stand.

10 Staats-Spaanse Linies

16de-18de eeuw Spaanse en Staatse (Hollandse) forten en vestingsteden, deels met onderwaterzettingen in de grensstreek van Zeeland en Vlaanderen.

WELKOM IN DE
**VESTING
STEDEN**

DE NEDERLANDSE VESTINGSTEDEN HEBBEN IEDER HUN
EIGEN MILITAIRE VERLEDEN EN HEDENDAAGSE CHARME.
BEZIENSWAARDIG ZIJN ZE ALLEMAAL.

Naarden Vesting

TEKST : LIESBETH MAAS FOTO: MARTIN VAN LOKEN

Kunst en kanonnen

Het FotoFestival

Naarden

Naarden is de best bewaarde vestingstad van Nederland en leent zich dus uitstekend als locatie voor het **Nederlands Vestingmuseum**. Hier ervaar je hoe soldaten eeuwenlang Holland en vooral Amsterdam hebben beschermd tegen aanvallen uit het oosten. Naast een bezoek aan het museum kun je een **boottocht** langs de vestingwallen maken, met een schipper die vertelt over de patrouilletochten van toen. Spannend, voor kinderen, is de mogelijkheid een echt kanonschot af te (laten) vuren. Met de kruiddampen nog in de neus, is een verkwikkende wandeling over de groene wallen een prima idee. Binnen de vesting zijn veel **galerieën en ateliers, goede restaurants en knusse cafeetjes**. De woonstudio van de ontwerper Jan des Bouvrie heeft onderdak in het designwalhalla **Het Arsenaal**. Op drie minuten loopafstand ligt de **Grote Kerk**. In dit imposante heilige gebouw vindt jaarlijks op Goede Vrijdag de bekendste uitvoering van de Matthäus Passion plaats, altijd in aanwezigheid van enkele leden van het kabinet. Een ander groot cultureel evenement in Naarden is het tweeejaarlijkse **FotoFestival**. «

Design in Het Arsenaal

Markiezenhof en AAA-menu

Bergen op Zoom

Of je nu shopt, een latte drinkt of een vorkje prikt, alles wat je onderneemt in de binnenstad van Bergen op Zoom vindt plaats tegen een indrukwekkend historisch decor. De Brabantse gemeente telt honderden monumenten en een deel van de binnenstad is beschermd stadsgezicht. Niet te missen is het **Markiezenhof** uit de vijftiende eeuw, het voormalige woonpaleis van de heren en markiezen van Bergen op Zoom. Dwalend door de stijlkamers, traptorens, binnenplaatsen en tuinen, waan je je eeuwen terug in de tijd. De autovrije **Grote Markt** is het kloppende hart van de stad en telt tal van gezellige kroegen, restaurants en terrassen. In mei en juni is het zogeheten AAA-menu een must, bestaande uit de drie lokale delicatessen asperges, ansjovis en aardbeien. **Gezellige evenementen** zijn er genoeg, zoals de Bourgondische Krabbenfoor, het Jazzweekend en het culinaire festival Proefmei. Een van de weinige resten van de oorspronkelijke vesting is het **ravelijn Op den Zoom** uit 1702. Ten noorden van de stad ligt nog een aantal forten van de West Brabantse Waterlinie, zoals **Fort de Roovere**, **Fort Henricus** en **Fort Pinssen**. «

 brabantsewal.nl

FOTO'S: NICK FRANKEN, MELTED MINDS, RO&AD ARCHITECTEN ERIK VAN STEKELENBURG, DICK VERMAAS, VVV BRABANTSE WAL

Hekserij en gele buiken

Varen door de grachten

Oudewater

In het polderlandschap van het Groene Hart ligt dit pittoreske stadje uit de dertiende eeuw. Van alle monumenten die Oudewater rijk is, spreekt het **Waaggebouw** het meest tot de verbeelding. In het historische pand is tegenwoordig **museum de Heksenwaag** gevestigd. Pronkstuk is dé weegschaal die van toverij beschuldigde vrouwen voor de brandstapel moest behoeden. Een te licht gewicht betekende immers dat je op een bezem zou kunnen vliegen. Gelukkig was de waagmeester van Oudewater eerlijk, en werd hier nooit iemand van hekserij beticht. Vanaf het water heb je de allermooiste blik op de gevels van de historische panden. Een **fluisterboot**, met schipper en gids, neemt je mee voor een leuke en leerzame **Grachtenvaart**. De place-to-be voor een hapje en een drankje is de **gezellige Markt**. Vergeet niet voordat je naar huis gaat **'geelbuikjes'** te kopen: lekkere roomboterkoekjes met een geel fondant laagje, vernoemd naar de inwoners van Oudewater, Geelbuiken. In de zestiende en zeventiende eeuw zorgde de fabricage van touw en hennep voor welvaart in de stad. De touwdraaiers wikkelden bundels gele hennep om hun buik. «

 oudewater.net

Waag jij je op de weegschaal?

Vlaamse allure en Zeeuwse historie

Rietsen over de stadswallen

Hulst

Hulst heeft zowel Zeeuwse als Vlaamse karaktertrekken en dat maakt de sfeer in de stad bijzonder. Het betekent bovendien veel heerlijk op **culinair** gebied: kersverse mosselen, zilte zeekraal of het Saefthinger lam, met een Zeeuwse Witte om de dorst te lessen. De bouwwerken van de vesting bepalen de looks van de stad, zoals de 3,5 kilometer lange **stadswallen** die in oude glorie zijn hersteld. Er zijn nog drie **stadspoorten**, negen bolwerken, een **stadsmolen** en een **ravelijn**. Het zijn stille getuigen van de Tachtigjarige Oorlog, restanten van het stelsel van verdedigingswerken dat zich uitstrekte van Knokke-Heist tot aan Antwerpen: de Staats-Spaanse Linies. Hulst is ook de stad van het satirische middeleeuwse dierenverhaal **Van den vos Reynaerde**. Het bekende epos speelde zich deels hier af. Op de hoek van de **Willibrordus Basiliek** (let op de gebrandschilderde ramen) en de **Grote Markt** (terrasjes!) staat een standbeeld van dit sluwe dier. Op een steenworp afstand ligt de majestueuze Steenstraat, een aaneenschakeling van monumentale panden, veelal met **trapgevels**. Handig is dat de winkels in Hulst op

zondag altijd open zijn. «

 hulstvestingstad.nl

FOTO'S: BUBBLIOUSLYME.COM, GEMEENTE HULST

Driedaags grensoverschrijdend fietsarrangement

ARRANGEMENT

BOEK DIT
ARRANGEMENT!
WWW.VESTING-
STADHULST.NL

Op de pedalen langs de Staats-Spaanse Linies aan weerszijden van de grens

Tijdens een fietstocht door Het Land van Hulst doorkruis je de historische verdedigingslijnes van de Tachtigjarige Oorlog. Het grensgebied kenmerkt zich door een wonder-schone natuur.

DAG 1 Je komt aan bij een hotel of B&B naar keuze. Daar ontvang je een welkomstdrankje en een welkomstpakket met de fietsroutes. Als je zin hebt, kun je meteen op de fiets stappen voor een rondje richting Lamswaarde en terug, zo'n 25 km. Wil je de eerste avond niet in het hotel eten, dan biedt de vestingstad Hulst volop mogelijkheden. Strijk neer in restaurants met toepasselijke namen als De Vest, Ravelijn en Napoleon.

DAG 2 Na het ontbijt is het tijd voor de ongeveer 50 km tellende tocht 'Langs de Schelde'. Je komt onder meer langs natuurgebied Groot Eiland

(zoetwatermoerassen en krekens), de Westerschelde, de werken aan Plan Perkpolder en de historische boerderij Onderste Boven. Onderdeel van de rondrit zijn ook het schilderachtige getijdenhaventje van Paal en het Verdrongen Land van Saeftinghe – het grootste brakwaterschor van Europa.. Bij Fort Zandberg ga je de Liniedijk op en passeer je Fort de Grote Rape en Fort Moerschans, alle onderdeel van de Staats-Spaanse Linies.

DAG 3 'Op strooptocht met Reynaert' is de route die vandaag op je wacht, een boeiende combinatie van natuur en cultuur door het land van de beroemde vos. Je rijdt door de Clingse bossen en het Stropersbos over de grens. Ook ontdek je de kunstsitatie Verbeke Foundation. Vanaf knooppunt 73 fiets je over de Bedmarlinie of de Koningsdijk richting Nieuw Namen waar je de unieke Meester van der Heijden-groeve treft. Hier zijn aardlagen uit het Pliocene-tijdperk te bezichtigen. «

Enthousiast? Boek dan nu snel dit arrangement en ontvang als lezer van Fort! gratis de folder Monumentenwandeling in Hulst, inclusief route en plattegrond.

INCLUSIEF

Welkomstdrankje • 2 x overnachting • 2 x ontbijt • 1 x 3-gangen diner (alleen bij hotelboeking) • Welkomstpakket met Fietsknooppuntenkaart Zeeland Zuid, routebeschrijvingen van de fietstochten, tips voor leuke en lekkere pauzemomenten onderweg • Administratie- en reserveringskosten

HOTEL OF B&B?

Je kunt kiezen uit: Hotel Hulst of Hotel de Korenbeurs in Hulst. Verblijf je liever in een kleinschalige B&B, kijk dan op www.hulstvestingstad.nl/logeren.

PRIJZEN

Hotellarrangement: € 97,50 p.p.
B&B-arrangement: € 77,50 p.p.
Op basis van een tweepersoonskamer. De toeristenbelasting is 0,65 p.p.p.n.

SMB nieuwe beheerder Naarden Vesting

Stichting Monumenten Bezit (SMB) zet zich in voor het behoud van cultureel erfgoed door verwerving, restauratie en exploitatie van beschermde monumenten. De stichting is opgericht vanuit de Nationale Monumentenorganisatie; sinds 15 januari van dit jaar beheert ze ongeveer dertig objecten, waaronder de vestingwerken van Naarden. «

monumentenbezit.nl

Fort Pannerden ligt verborgen onder een dak van aarde, is immens groot en heeft een adembenemend uitzicht over de Rijn en Waal. Vanaf april biedt het fort nieuwe, interactieve beleefprogramma's. Gratis toegankelijk zijn het restaurant, de winkel, de filmzaal en het bezoekerscentrum. Het fort is dé nieuwe publieksattractie van de provincie Gelderland. fortpannerden.eu

IN HET KORT

MeerMetVrijwilligers zoekt jou!

MeerMetVrijwilligers is een platform voor erfgoedvrijwilligers. De Fortenwacht richt zich op groenonderhoud, schilderwerk en herstel van steen-, metsel- en voegwerk op forten van de waterlinies. Zin om mee te werken: meermetvrijwilligers.nl

Volle kracht vooruit bij Fort Uitermeer

Bij Fort Uitermeer in Weesp is aan de Vecht- ter hoogte van restaurant Uit&Meer - een sloepenhaven aangelegd. Met 9 aanlegplaatsen en een speciale kanosteiger maakt het fort nu deel uit van het sloepennetwerk 'Gooi, Vecht en Loosdrechtse Plassen' (knooppunt 46). uiteraarduitermeer.nl

Vaarseizoen Liniepont

De Liniepont vaart vanaf 5 mei tussen Werk aan het Spoel (Culemborg), Fort Everdingen en Werk aan de Groeneweg (Houten). In juli en augustus wordt er dagelijkse gevaren, in september alleen in de weekenden. Tegen inlevering van onderstaande coupon ontvangt de 2de persoon een gratis overtocht.

Komt dat zien! Forten van Boven

Het thema van de start van het fortenseizoen is dit jaar 'Werelds Erfgoed'. De Stelling van Amsterdam mag zich alweer 20 jaar UNESCO-werelderfgoed noemen, en de Nieuwe Hollandse Waterlinie is genomineerd om op de Werelderfgoedlijst terecht te komen. Om dit te vieren is er vanaf 16 april de duo-tentoonstelling Forten van Boven.

Op forteiland Pampus bij Muiden kun je luchtfoto's van de Stelling bekijken; In het Waterliniemuseum Fort bij Vechten in Bunnik worden luchtfoto's van de Waterlinie tentoongesteld. «

fortenvanboven.nl

VAAR MEE MET DE LINIEPONT

Deze coupon is goed voor een GRATIS overtocht voor 2de persoon

De exacte vaardagen zijn te vinden op uiterwaarde.nl onder 'pontjes'.

BON

“Geesberge bestaat al sinds 1649, het is een begrip in Maarssen en omgeving. Vooral vanwege de ligging pal aan de Vecht voelt het hier als een mini-vakantieoord. Ik ben nu twee jaar eigenaar van deze mooie buitenplaats, de verbouwingen zijn achter de rug en we zijn klaar voor het nieuwe seizoen. Het interieur van het restaurant hebben we aangepakt en ook het woonhuis van de voormalige eigenaren. Daar is nu een B&B in gehuisvest met zes tweepersoonskamers en een appartement voor een gezin. Grenzend aan ons terras ligt een bunker. Het is het enige gebouw dat ik nog niet onder handen heb genomen. Er stond jarenlang een hek omheen maar dat heb ik weggehaald. Het is nu een speelplek voor de kinderen en dat zal het, na een kleine verbouwing, ook blijven. Ze vinden het zó spannend om in die donkere, geheimzinnige ruimte te spelen. De bunker was in de Tweede Wereldoorlog een groepsschuilplaats voor zo’n tien à twaalf soldaten. Of ze hier daadwerkelijk hebben gezeten, weet ik niet. Maar dat zal ik vast nog eens van iemand horen. Gasten voorzien ons haast elke week van anekdotes uit het verleden. Ik ga ze ooit opschrijven en bundelen.”

geesberge.nl «

Pieter Bos

“KINDEREN VINDEN
DE BUNKER ZÓ SPANNEND”

VEEL HONING OP FORT VOSSEGAT

BLIJE BIJEN

OP EN ROND FORTEN VIND JE NOG VOLOP BLOEMEN. DAT MAAKT ZE HEEL GESCHIKT OM ER HONINGBIJEN TE HOUDEN, IS DE ERVARING VAN BEROEPSIMKER LEO GENSEN.

HAls kind hielp hij z'n vader die hobby-imker was. Maar om nou te zeggen dat de bijen bij Leo Gensen een gevoelige snaar raakten... Nee. Totdat z'n vader zo'n dertig jaar later een stap terug moest doen en Gensen een deel van zijn kasten overnam. "Ik ging me erin verdiepen, las eens een boek en ineens kreeg het me te pakken."

Gensen verruilde z'n vaste baan als technisch adviseur bij een bouwbedrijf in voor een nieuw avontuur als beroepsimker. Met imkerijen in Wijk bij Duurstede en Rhenen behoort hij inmiddels tot de grootste bijenhouders van ons land. Sinds twee jaar runt hij met zijn vrouw in Rhenen ook nog een winkel annex groothandel voor hobby- en beroepsimkers.

Dat het imkeren nu helemaal 'zijn ding' is, is aan alles te merken. Gedreven vertelt hij over de fascinerende wereld van de bijen en de enorme betekenis die deze insecten hebben op onze voedselproductie. "Zeventig procent van wat wij eten is afhankelijk van het werk van de bij."

MET DE VOLKEN OP PAD

Gensen heeft 330 bijenvolken 'ingewinterd'; in de loop van het seizoen verdubbelt dat aantal. Vanaf de eerste bloei in het voorjaar trekt hij er met zijn volken op uit. Een deel gaat naar kassen om gewassen te bestuiven, met het andere deel reist hij rond om honing te produceren.

"Zeventig procent van wat wij eten is afhankelijk van het werk van de bij"

De tour begint in maart en april bij fruitboomgaarden, en eindigt in september in heidevelden.

De bijensterfte waar imkers al jaren mee kampen, gaat aan Gensen voorbij. "Ik zit er elke dag bovenop. Ik kan aan het gezoem van de bijen horen of er iets mis is. Zo ja, dan kan ik meteen handelen." Wat hij niet kan fiksen is het verdwijnen van bloemen in ons land. "Insecten in

het algemeen hebben het enorm moeilijk door een gebrek aan bloemen. Daardoor is er minder voedsel voor ze. Je ziet dat hun weerstand afneemt."

De imker heeft daarom zijn oog laten vallen op forten. Want daar bloeien nog volop bloemen. De beheerders zien af van bemesting en bestrijdingsmiddelen; het water is behoorlijk schoon. Daardoor zijn forten bloemrijke oases in een agrarische omgeving waar vrijwel geen bloem meer groeit.

BIOLOGISCHE HONING

Op Fort Vossegat bij Utrecht heeft Gensen sinds kort vijf kasten staan. "Hier vinden de bijen het hele jaar door voldoende voedsel. Wilgen, bramen, sleedoorn en al die prachtige planten langs de oevers en in het gras, ze leveren allemaal stuifmeel. De plantenrijkdom zorgt voor vitale, gezonde bijen, waardoor de volken kunnen uitgroeien tot wel vijftig- à zestigduizend bijen. Een volk produceert daar jaarlijks zo'n veertig kilo honing."

Het is dus begrijpelijk dat forten een belangrijke rol spelen in zijn streven naar een volledig biologische imkerij. "Ik zou graag op meer forten kasten neerzetten, ook al is het een enorme logistiek om al die kasten in de gaten te houden. Maar daar staat een heel mooi product tegenover: biologisch en lokaal." «

 dewerkbij.nl

Leo Gensen vertelt enthousiast over het imkeren.

TEKST: FRANS BOSSCHER, FOTO'S: MEDIACENTRUM DEFENSIE, TITIA DE ZEEUW, INFOGRAPHIC: CHIEL VAN RIJN

De bijen in Nederland

200 soorten solitaire bijen
 Dit waren er 320. Er zijn 10 soorten hommels.

Een bijenvolk heeft in jaar

35 KG

gevarieerd stuifmeel nodig

De productie per kast is 30-40 kg.

Aantal bijen per volk/kast

's winters
10.000

's zomers
60.000

15%

van alle gewassen wordt door honingbijen bestoven

35% van het volume van het voedsel is afhankelijk van bestuivende insecten, waaronder bijen.

7.000 hobby-imkers

25 beroepsimkers

FORTEN MET ZORG EEN WARM WELKOM

DAT HISTORISCHE GEBOUWEN EN ZORG EEN IDEALE MATCH VORMEN, BEWIJZEN FORT LUNET IV EN FORT WERK AAN DE KORTE UITWEG. NA EEN FLINKE OPKNAPBEURT ZIJN BEIDE FORTEN SINDS VORIG JAAR OPENGESTELD VOOR HET PUBLIEK.

 Verscholen in het Beatrixpark, midden in de stad Utrecht, ligt Fort Lunet IV. Bij aankomst is de groenploeg druk bezig met werkzaamheden op het fortterrein. In de splinternieuwe lunchroom en vergaderlocatie De Smaak van Lunet stroomt het daglicht binnen door de grote ramen. De sfeer is aangenaam, niet in de laatste plaats door de vriendelijke bediening. Zomo Zorg organiseert hier de dagbesteding voor hun cliënten met een verstandelijke beperking. Begeleider Horeca Jill van Husen: "Wij zijn een kleine en persoonlijke organisatie die begeleiding op maat biedt. Zes medewerkers leren in onze lunchroom alles over de horeca: van het bakken van taarten en maken van soep - we gebruiken onder andere groen-

ten uit eigen moestuin - tot de bediening en afwas. Ik merk dat onze medewerkers een goed gevoel krijgen door hun werk. En onze gasten, die wat komen eten of drinken, waarderen hun bijdrage."

VOGELHUISJES VAN AFVALHOUT

Even verderop heeft de groenploeg net koffiepauze in de gerenoveerde kazemat. Binnen is het gezellig druk. Begeleider Vincent van Deijk: "Acht man houdt zich bezig met terreinonderhoud en hovenierswerkzaamheden. Daarnaast doen we ook aan houtbewerking. Zo maken de medewerkers van afvalhout tijdschriftrekken, vogelhuisjes en beelden die onder andere in de winkel van de lunchroom worden verkocht. De tafels buiten op het terras zijn ook door het team getimmerd.

Veiligheid

Fort Markenbinnen is onderdeel van de Stelling van Amsterdam. Tegenwoordig wordt binnen deze veilige dikke muren gewerkt aan veiligheid. Om mensen en bedrijven bewust te maken van veiligheidsrisico's in hun specifieke werk- en leefomgeving, organiseert RBOC Fort Markenbinnen onder meer BHV- en EHBO-cursussen. Deelnemers krijgen training om in voorkomend geval juist en adequaat te handelen. Ook worden er op het fort brandweert trainingen gegeven. [fortmarkenbinnen.nl](https://www.fortmarkenbinnen.nl)

We proberen zo zelfvoorzienend mogelijk te werken."

EEN PLEK OM SAMEN TE KOMEN

Een slingerweg langs de uiterwaarden van de Lek voert naar Fort Werk aan de Korte Uitweg in Tull en 't Waal. Het fort ligt er schitterend bij. Waar vroeger de manschappen sliepen, zijn nu twee met

Medewerkers van Fort Werk aan de Korte Uitweg in het sfeervolle theehuis Het Wachtlokaal.

BSO's

Na school spelen op een echt fort? Buitenschoolse opvang Het Fort van kinderopvangorganisatie Ludens is gevestigd op Fort Lunet I. In deze groene omgeving is van alles te doen. Er is een modern werkplaats, en met loepen bekijken de kinderen wat er op en onder de grond leeft. In de moestuinen kweken ze hun eigen groenten, waar ze heerlijke gerechtjes van maken. Buitenschoolse opvang Fort Kakola van Ludens zit in Fort Lunet III. Hier kunnen kinderen van 9 tot 13 jaar binnen lekker loungen, spelletjes spelen, knutselen en bakken in de keuken. Buiten gaan ze op avontuur door hutten te bouwen of op een vlot te varen.

ludens.nl

aandacht ingerichte vergaderruimtes. In theehuis Het Wachtlokaal schuift Amerens Vredenberg, manager bij Stichting Reinaerde, aan tafel. “Toen wij de gelegenheid kregen om op dit fort aan de slag te gaan, was ik meteen enthousiast. We hebben een plek gecreëerd waar mensen samenkomen: mensen met een beperking, een achterstand tot de arbeids-

markt en vrijwilligers uit de buurt. Je kunt hier werken in de horeca of groenvoorziening en we hebben ook hulp nodig op het kampeerterein hierachter. Op het fort wordt ondernemerschap gecombineerd met maatschappelijke betrokkenheid. Onze medewerkers krijgen de mogelijkheid werkervaring op te doen, zodat ze uiteindelijk met de opgedane kennis elders aan de slag kunnen.”

OFFICIERSKOFFIE

Fietsers, wandelaars en andere bezoekers genieten in het theehuis van een kopje thee of een uitgebreide ‘officierskoffie’, waarbij zelfgemaakte lekkernijen worden geserveerd. Horecabegeleider Leonie Dingemans: “Iedereen die blij wordt van deze plek, is welkom. Dat geldt voor onze medewerkers, en ook voor de gasten. Zij worden hier echt in de watten gelegd. Op het fort, omgeven door natuur, kom je in een gezellige sfeer even heerlijk tot rust.” «

fortlunet4.nl, fortwku.nl

Vriendelijke bediening in De Smaak van Lunet.

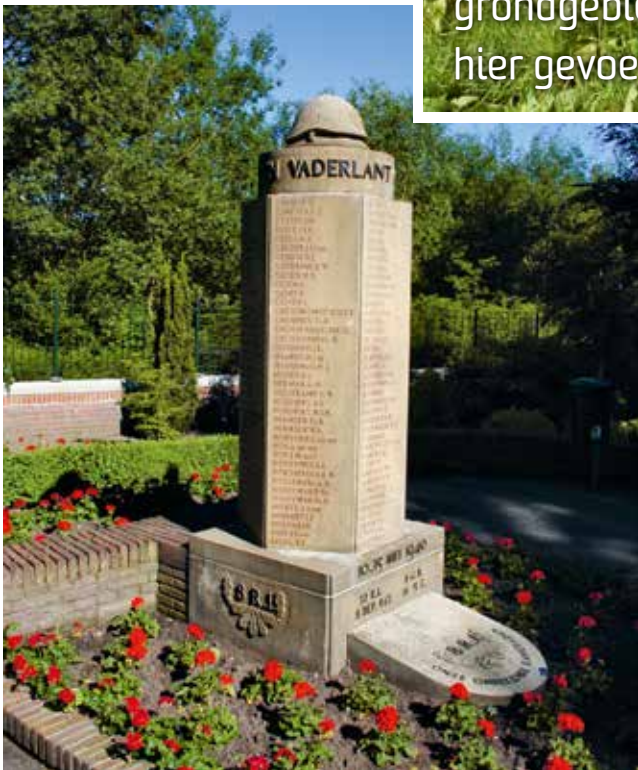
DE GREBBELINIE

De linie ontdekken in een stoere raft

De zwaarste strijd op Nederlands grondgebied is hier gevoerd

TEKST: FRANS BOSSCHER FOTO'S: RECREATIEONDERNEMERS GREBBELINIE, STICHTING GREBBELINIE

Waar geschiedenis en natuur elkaar ontmoeten

Het aanleg van de Grebbelinie startte in 1744. Uiteindelijk liep het inundatiestelsel van dijken, kommen, kaden, sluisen en duikers van de Zuiderzee, het latere IJsselmeer, tot aan de Rijn. In 1874 werd het een officiële voorpost van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Zo'n anderhalve eeuw is de linie onderhouden. Totdat de nieuwste technologische ontwikkelingen (grotere vuurkracht, vliegtuigen) het verdedigingswerk tot een wassen neus maakten. Door de dreiging van een Duitse inval werd de linie in 1939 toch weer in gebruik genomen. In de meidagen van 1940 is hier zelfs de zwaarste strijd op Nederlands grondgebied gevoerd. Ruim vierhonderd Nederlandse militairen kwamen om in de driedaagse Slag om de Grebbeberg. Aan het einde van de oorlog zetten de Duitsers dwangarbeiders en krijgsgevangenen in om de linie met bunkers en tankgrachten te versterken tegen de komst van de geallieerde troepen; tot een echte strijd kwam het evenwel niet. De restanten van de Grebbelinie zijn nog overal in het landschap te zien. In 2011 werd het aangewezen tot rijksmonument. Omdat de Grebbelinie vooral bestaat uit aarden werken, is er in de loop der jaren een prachtig natuurgebied ontstaan. Overheden restaureren onderdelen, zoals Fort aan de Buursteeg, waar in 2017 een bezoekerscentrum wordt geopend. Ondernemers in de regio bieden wandel-, fiets- en kanotochten aan. En de app De Slag om de Grebbeberg neemt je mee naar de aangrijpende oorlogsdagen van mei 1940. «

EEN ZWARE JONGEN

FORT 1881

EEN EIGENTIJDSE BELEVENIS OP EEN HISTORISCH FORT, DAT IS WAT FORT 1881 TE BIEDEN HEEFT. DANKZIJ JURGEN BEUMER KUNNEN WE VOLOP GENIETEN VAN DEZE ZWARE JONGEN EN ZIJN STOERE VERHALEN.

H'Creatieve ondernemer gezocht, die het maximale uit de plek haalt.' Bingo, dacht Jurgen Beumer, toen hij vier jaar geleden deze oproep van de gemeente Rotterdam zag. De ideeën om van het imposante Fort 1881 (voorheen Fort aan den Hoek van Holland) iets bijzonders te maken wat recht doet aan de geschiedenis, kwamen bijna vanzelf naar boven. Met de gemeente was hij er snel uit. Hij

kreeg eeuwigdurende erfpacht, betaalde de canon en is daardoor eigenlijk eigenaar. Beumer dacht dat hij ook goede afspraken kon maken met de stichting die het al bestaande museum beheerde. Maar dat pakte anders uit. De stichting kon zich niet vinden in zijn plannen en stapte regelmatig naar de rechter. Zonder succes overigens. Ook de regelgeving van instanties als de brandweer en monumentenzorg gaf kopzorgen. "De een

denkt vanuit 2015, de ander vanuit 1910. De les die ik daarvan heb geleerd, is dat je met alle partijen samen om de tafel moet gaan zitten. Dat is dé manier om tot goede afspraken te komen."

BLIJVEN GELOVEN

De tegenslag bracht hem niet van zijn stuk. "Dit is een heel speciale plek, met veel potentie. Daar ben ik in blijven geloven." En nu wordt zichtbaar waarvoor

Jurgen Beumer

TEKST: FRANS BOSCHER FOTO'S: FORT 1881, ILLUSTRATIE: CHIEL VAN RIJN

In de Tweede Wereldoorlog had de Duitse Kriegsmarine onder meer een telefooncentrale in Fort 1881.

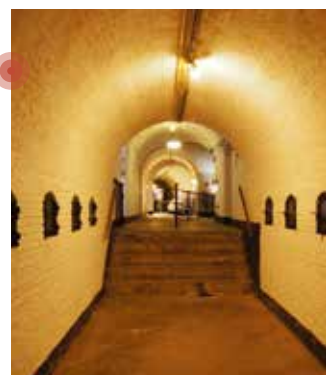
overdekte gracht biedt plaats aan zo'n 150 mensen. Beumer organiseert regelmatig proeverijen van biologische wijnen en champagnes, die hij zelf importeert.

KILOMETERS LANGE GANG

Toen Jurgen Beumer het fort overnam, was het bouwwerk aan de buitenkant volledig gerestaureerd. Aan de binnenkant lag echter nog een grote berg werk te wachten. "Gangen, ramen en ventilatiegaten waren dichtgemetseld. Ik heb het allemaal weer open laten breken. Alle 107 kamers zijn weer toegankelijk, het hele stelsel aan gangen – in totaal een lengte van drie kilometer – is weer open." De ondernemer vervolgt: "De verlichting is gemoderniseerd, waardoor de lelijke bundels kabels die langs de plafonds liepen goeddeels verdwenen zijn. De oliegestookte verwarming is vervangen door pelletkachels. Die zijn niet alleen CO2-neutraal, ze brengen ook een enorme besparing op de stookkosten. De officierskantine is omgebouwd tot een sfeervol museumcafé-restaurant."

Het is zijn ambitie om het fort weer net zo zelfvoorzienend te maken als destijds bedoeld was. "Het prachtige watersysteem gaan we in ere herstellen. Regenwater dat op het fort valt, stroomt door een pakket zand naar buizen die het vervolgens richting bassins onder het fort vervoeren. Daar ligt 230.000 liter kraakhelder water!

Het gangenstelsel van het fort, met een totale lengte van drie kilometer, is weer open.

Met vijf verhaallijnen vertelt het vernieuwde museum de fascinerende geschiedenis.

De voormalige officierskantine is omgebouwd tot een sfeervol café-restaurant.

Beumer zich de afgelopen jaren met hart en ziel heeft ingezet: Fort 1881 op een eigentijdse, aantrekkelijke en commercieel verantwoorde manier exploiteren. Het nieuwe leven van het fort begint dit jaar op volle toeren te draaien. Het museum is gemoderniseerd, waarbij ook aan doven, blinden en slechtzienden is gedacht. Om die reden werkt Beumer samen met Visio, kenniscentrum voor mensen met een visuele beperking, en het Van Abbe-museum in Eindhoven. Er zijn wisselende tentoonstellingen, en verder kun je in het fort terecht voor bedrijfsfeesten, trouwpartijen, verjaardagen en recepties. Het historische gebouw is bovendien ingericht voor vergaderingen en conferenties; de

1881

Verder is het de bedoeling om in de tuin zelf groenten te gaan verbouwen voor het restaurant. En we willen de oude, gerenoveerde bakkerij in het fort weer in gebruik nemen.” Voor de klussen die hij niet zelf kan doen, schakelt Beumer ondernemers uit Hoek van Holland in.

BOEIENDE VERHALEN

Bij alles wat hij doet, vormen de verhalen die het gebouw vertellen het middelpunt. Beumer: “Het gebouw is het topstuk. Daar gaat het om.” Het museum vertelt de geschiedenis aan de hand van vijf verhaallijnen: de bouw en bewapening van het fort, het leven in het fort voor de Tweede Wereldoorlog, de meidagen van 1940, de Duitse bezetting en de relatie met de wereldhaven Rotterdam.

Vanwege de strategische ligging aan de monding van de Nieuwe Waterweg had Fort 1881, tussen 1881 en 1889 gebouwd,

een bijzondere positie in de kustverdediging van ons land. Behalve bij Hoek van Holland zijn er bij Den Helder, IJmuiden en Vlissingen vergelijkbare grote verdedigingswerken gebouwd. En zoals bij veel van deze werken, was het fort al vrij snel na de bouw verouderd. De kanonnen, die een bereik hadden van 7,5 tot 8 kilometer, waren niet opgewassen tegen modern scheepsgeschut met een groter bereik.

Met wat kleine aanpassingen is wel geprobeerd de militaire functie voor het fort te behouden, maar toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, vielen de verouderde kanonnen al snel uit. Memorabel is het feit dat de laatste vergadering van het kabinet en koningin Wilhelmina op 13 mei 1940 in het fort plaats had. Hier werd besloten om naar Engeland te vluchten. Zo zit Fort 1881 vol boeiende verhalen, die een bezoek tot een interessante ontdekkingsstocht maken. «

Atlantikwall

Tijdens de bezetting kreeg Fort 1881 een plek in de Atlantikwall, de verdedigingslinie die de Duitsers bouwden tussen Spanje en het noordelijkste puntje van Noorwegen. Een ruim vijfduizend kilometer lange aaneenschakeling van kustbatterijen, ondersteuningsbunkers en versperingen, zoals tankgrachten, drakentanden (piramidevormige betonnen palen) en prikkeldraad. Van de 15.000 bunkers die gebouwd moesten worden, waren er op D-Day (6 juni 1944) ruim 10.000 klaar. Er is aan gewerkt door tienduizenden betaalde krachten en miljoenen krijgsgevangenen en dwangarbeiders. Grote delen van de kust werden ontruimd. De Festung Hoek van Holland was een belangrijk onderdeel van de Atlantikwall. Fort 1881 had een ondersteunende functie. De Kriegsmarine had in het fort een telefooncentrale, een stoorzender en een opslagplaats. Dagelijks werden er vijfduizend broden gebakken.

Nieuw leven
op Fort 1881

Cor van Zadelhoff

“IN DE BUNKER LEES IK GRAAG DE KRANT”

“Ik kocht dit landgoed, Groot Kantwijk, om er polovelden te kunnen aanleggen. Het is nu de trainings- en wedstrijdplek van Poloclub Vreeland. In toptijden staan hier 150 paarden gestald. Grenzend aan de prachtig aangelegde polovelden stond een massieve, grauwe bunker. Dat bouwwerk uit 1936 werd in mijn ogen elke dag lelijker. Ik besloot vijf architecten uit te nodigen een ontwerp te maken voor een soort skybox. We noemden het een theehuis, want aan de Vecht hoort een theehuis. Na zes weken moesten zij elkaars ontwerpen jureren; een aanpak die resulteerde in grote creativiteit. De architecten kozen unaniem voor het ontwerp van Ben van Berkel. Hij bedacht een zwevende constructie van metaal en glas, dwars de lucht in, die aan de bunker lijkt vastgeplakt. Kijk, er is daar een gat gezaagd, door de betonnen bunkermuur heen, waar de uitbouw aan vasthangt. De bunker fungeert als contragewicht. Hij heeft nu een nieuw leven als clubhuis en plek voor vergaderingen of andere bijeenkomsten. Hier op deze fauteuil, aan het hoge en brede raam, lees ik graag de krant of geniet ik van het uitzicht: de weilanden, de molen en natuurlijk de polovelden. Het is een van mijn favoriete plekken.” «

A large stone fort with a dining table set in front of it. The table is covered with a white tablecloth and set with white plates, silverware, and glasses. There are two bottles of wine on the table. The fort is made of rough stone and has a large arched doorway. The background is a clear blue sky and green foliage.

GENIETEN DOE JE SAMEN IN GOED GEZELSCHAP

ZIN IN EEN KOEL BIERTJE? EEN SMAAKVOL VIERGANGEN-
DINER OF EEN KOP DAMPENDE KRUIDENTHEE? ONZE FORTEN
HEBBEN VEEL LEKKERS IN HUIS. AAN JOU DE KEUS MET WIE
JE AAN TAFEL SCHUIFT.

Fort Diemerdam

TEKST: LIESBETH MAAS FOTO S: M.J. BARENDIS, NUNO CRUZ, PAVILJOEN PUUR, VAN RIETVELD LANDSCAPE, DE VELDKEUKEN, VERNISSAGE

Borrelen met je collega's

De stad lijkt mijlen ver weg, toch is het vanaf de Utrechtse Dom slechts een kwartiertje fietsen naar Fort aan de Klop. Iedereen is hier welkom, ook jij en je collega's. In de vergaderruimtes, gelegen in de houten artillerieloodsen, komen de beste ideeën naar boven. En als de vijf in de klok zit, is het tijd voor een borrel op het zonnige terras van brasserie Het Wachthuis - het enige ronde wachthuis van de Waterlinie. Aansluitend kun je binnen of buiten aan tafel voor lekker eten, bereid met mooie producten en kruiden uit eigen tuin. Na zo'n gezellige dag met je collega's, ga je de volgende ochtend met nóg meer plezier naar je werk.

[fortaandeklop.com](https://www.fortaandeklop.com) «

Heerlijk een terrasje pakken...

Koken met kinderen (buiten!)

Dit lommerrijke fort in Bussum is dé plek voor een culinair kinderfeestje. Tijdens een kookworkshop blijken kinderen al gauw talentvolle koks. Binnen zijn twee sfeervolle kookstudio's, maar nog veel leuker is de stoere buitenkeuken. Daar maken de kinderen zelf hun pizza of kip in de houtgestookte oven, en roosteren ze maïs en marshmallows boven een knapperend vuurtje. «

[vernissage.nl](https://www.vernissage.nl), [fortvivant.nl](https://www.fortvivant.nl)

Het gouden nat voor gouden vrienden

Aristoteles zag duizenden jaren geleden al de waarde van vriendschap. 'Meer dan vuur en water heeft men een vriend nodig', stelde de Griekse filosoof. Nu moet zo'n vriendschap af en toe worden gevierd. En dat kan uitstekend op Fort Everdingen waar bierbrouwerij Duits&Lauret is gehuisvest. Je kunt een rondleiding door de brouwerij krijgen, en ook nog het fort bezichtigen. Maar bovenal kun je er bier proeven, in het gezellige proeflokaal. Samen met je vrienden aan een grote tafel bepalen welk speciaalbier nou echt het lekkerste is. De brouwers vertellen over de smaken, ingrediënten en het brouwproces. Bijzonder is dat voor het brouwwater gefilterd regenwater van het fort wordt gebruikt. Duits&Lauret is van fysiotherapeut Marco Lauret en psycholoog Daniëlle Duits. In 2009 besloten zij hun passie voor het gouden nat concreet te maken en bier te gaan brouwen. Hun speciaalbieren zijn al meerdere malen in de prijzen gevallen. «

[duitslauret.com](https://www.duitslauret.com)

Family High Tea

Het is de enige plek van de Nieuwe Hollandse Waterlinie waar daadwerkelijk is gevochten, maar daar is niets meer van te merken. Tegenwoordig is Werk aan het Spoel juist een zeer vredig oord en dus een prima decor voor een knusse high tea met de hele familie. In restaurant De Veldkeuken wordt biologisch en ambachtelijk gekookt en dat proef je. Naast heerlijke (kruiden)thee, zijn er puntjes quiche, salades, sandwiches, scones met room en jam en andere zoete lekkernijen. Voor of na de high tea is het erg leuk om met z'n allen de speurtocht Mie de waschvrouw te doen. Met boekje en plattegrond in de hand kom je veel te weten over het leven van de soldaten. Kinderen krijgen na afloop een aandenken. Kosten zijn 3,- p.p. Ook een idee: samen appels te plukken in de 'armenboomgaard' op het fortterrein. «
 🌐 werkenaanspoel.nl

De high tea afsluiten met een lekker glas wijn

Dineren met je geliefde

Dit eilandje onder de rook van Amsterdam is een must voor ieder romantisch koppel: hier zegeviert de liefde! Alleen al de reis erheen is een belevenis; de enige manier om er te komen is per boot - je vertrekt vanaf het Lloyd Hotel. Het eiland-restaurant is een transparante glazen kas waar je vier gangen krijgt voorgeschoteld. Ondertussen is er tijd buiten te genieten van de fraaie luchten, het natuurschoon en het fort. Na afloop brengt de boot je weer terug naar Amsterdam, in het sprookjesachtige licht van de sterren en de maan... «

🌐 vuurtoreneiland.nl

BELEEF DE FORTEN THUIS!

Kom ook naar de **forten en waterlinies** in Nederland! Ga naar **forten.nl** en kijk wat er allemaal te doen is. Van multicultureel en culinair genot tot spannende rondleidingen en expedities, feestelijke theatervoorstellingen en niet te vergeten prachtige wandel- en fietstochten. **Zin in iets anders? www.forten.nl**

NATUUR & BEHEER

DE GEVLEUGELDE BEWAKERS VAN SINT PIETER

FORT SINT PIETER TORENT HOOG BOVEN MAASTRICHT UIT. HET VERDEDIGINGSWERK LIGT OP DE SINT-PIETERSBERG, EEN HEERLIJK WANDELGEBIED WAAR EEN OEHOE- ECHTPAAR EEN OOGJE IN HET ZEIL HOUDT.

 De door Natuurmonumenten beheerde Sint-Pietersberg kenmerkt zich door hellingbossen, bloemrijke graslanden, een mergelgroeve en enkele monumenten zoals Fort Sint Pieter. Frenk Janssen, boswachter bij Natuurmonumenten: “Het gerestaureerde fort, in de vorm van een bisschopsmijter, werd begin 1700 gebouwd om Maastricht te beschermen tegen aanvallen uit het zuiden. In de kazematten vinden nu in de zomer dwergvleermuizen een

slaapplek. Op het fort komen diverse soorten planten voor. Zo vind je er onder meer muurvarens en muurleeuwenbekjes, en op de aardwerken groeien kalkgebonden soorten als beemdtkroon en muurhavikskruid.” Het fort is omgeven door schrale bloemrijke graslanden. “We maaien bomen en struiken weg zodat de bloemenvegetatie alle ruimte krijgt. Hier van profiteren tientallen vlindersoorten, waaronder de sleedoornpage en het boswitje. Grote kans dat je ook onze kudde Mergellandschappen tegenkomt. Zij begrazen de berg.”

Natuurmonumenten zorgt dat de oorspronkelijk zichtlijnen vanuit het fort open blijven. “Dit was een strategische plek. Vanuit het fort zie je het Jekerdal, België en de Maasvallei liggen. Zo hiel-

TEKST CAROLINE WESTDIJK , FOTO'S: NATURE IN STOCK / MICHEL VAARTJES, RADEMACHER DE VRIES ARCHITECTEN

den de soldaten vroeger de omgeving in de gaten en zagen ze de vijand van ver aankomen.”

OEHOE OP HET VRIJTHOF

Op loopafstand van het fort ligt de Oehoevallei, met spectaculaire steile mergelwanden van ruim dertig meter hoog. Dit is het territorium van één oehoepaartje. “De oehoe houdt van rust en ruimte. Het vrouwtje legt haar eieren op een richel in een van de mergelgangen; het mannetje voorziet haar van voedsel. In mei gaan de uilskuikens rondzwerfen en in de herfst verlaten ze de ouderlijke omgeving. De uilen, met een vleugelspanwijdte tot zo’n 1 meter 80, gaan in de schemering op zoek naar voedsel. Van kraaien, ratten en jonge vosjes tot konijnen en egels. De oehoe

wordt af en toe zelfs gesignaleerd op het gezellige Vrijthof in Maastricht, op jacht naar stadshuizen.” Nieuwsgierig geworden naar deze grootste uil van Europa? Vanuit uitkijkpunt de Kiekoet kun je de oehoe’s met eigen ogen bewonderen. « [nm.nl/natuurgebied/sint-pietersberg](https://www.nm.nl/natuurgebied/sint-pietersberg)

Uitzicht voor waaghalzen

Wandelaars op de Sint-Pietersberg kunnen genieten van een spectaculair uitzicht over de ENCI-kalksteengroeve. Tenminste, als je de roostervloer van het 18 meter uitstekende uitkijkpunt op durft. Deze zweeft 40 meter boven de bodem van de groeve. Vanaf juli 2016 is het mogelijk om via een lange trap langs de mergelwand af te dalen.

DE BOUWFASES VAN DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

ACHTER DE FEITEN AAN

DE GENIE EN WATERSTAAT BOUWDEN IN DE NEGENTIENDE EN BEGIN TWINTIGSTE EEUW DRIFTIG AAN DE HOOFDDEFENSIE VAN NEDERLAND: DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE. HET WERD HET GROOTSTE EN DUURSTE PROJECT OOIT IN ONS LAND.

 In het actieve bestaan van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) zijn er vijf bouwperiodes te onderscheiden. In de eerste fase, van 1815 tot 1826, werden de versterkingen rondom Utrecht gerealiseerd. Vervolgens bouwde de Dienst der Fortificatiën van 1841 tot 1864 de bomvrije geschutstorens bij de rivieraccessen. Tussen 1867 en 1872 vonden overal in de linie verbeteringen

plaats. Ten slotte werden tussen 1871 en 1886 de allerlaatste forten gebouwd. In de twintigste eeuw veranderden de militaire tactieken drastisch en werden er veldversterkingen tussen de forten aangelegd met diverse werken van gewapend beton; dit gebeurde tijdens de mobilisatie in de periode 1914-1918, en aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. «

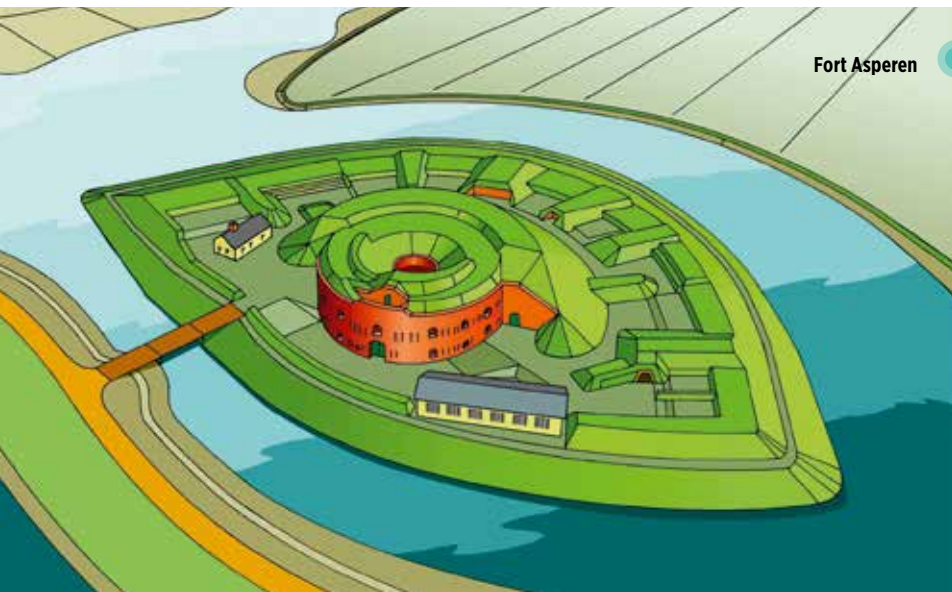
Fort aan de Klop

1ste bouwfase

1815-1825 Tijdens de eerste bouwfase verschenen op de kwetsbare accessen rondom Utrecht een vijftal aarden forten. Op de hoog gelegen - en dus niet te inunderen - Houtense Vlakte werden vier lunetten gebouwd. Deze V-vormige versterkingen werden voorzien van zware bakstenen bekledingsmuren. Ten zuiden van Utrecht verreesen ter bescherming van de inundatiesluizen forten bij Jutphaas, Vreeswijk en Culemborg.

2de bouwfase

1840-1860 Toen Nederland in 1839 eindelijk België als onafhankelijke staat erkende, besloot Willem II tot een geconcentreerde verdediging, met de NHW als hoofddefensie. Onder leiding van genie-officier Merkes van Gendt werden op de dijkaccessen langs de rivieren forten met bomvrije en grondgedekte, bakstenen geschutstorens gebouwd. De Napoleontische term 'bomvrij' (à l'épreuve de bombe) gaf aan dat ze bestand waren tegen eigentijds geschut.

Fort Asperen

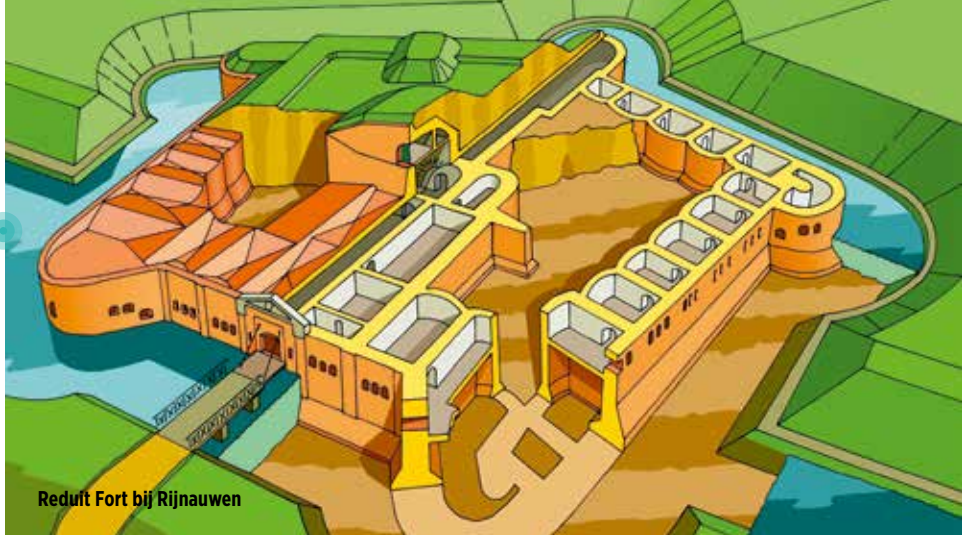

3de bouwfase

NA 1870 Moderne aanvalsonwikkelingen tijdens de Frans-Duitse Oorlog van 1870 brachten talloze tekortkomingen aan het licht. De uitvindingen van het verdragende geschut met getrokken loop en mobielere aanvalsslegers vroegen om een adequate reactie: meer dekkingmogelijkheden. Er kwamen bomvrije remises voor geschut en bomvrije kazernes voor de manschappen. Het centraal gelegen Utrecht werd sinds de jaren zestig ook een groeiend knooppunt van moderne infrastructuur, de spoorwegen. De oude fortenkring lag te dicht bij de stad. Daarom werd verder oostwaarts een tweede fortenkrans aangelegd. Ook kwamen er verbeteringen voor snellere onderwaterzettingen, zoals nieuwe inlaatsluizen bij Tiel en Wijk bij Duurstede.

Een 'vechtwagensperring' van tetraëders. De hindernis voor pantserauto's werd in 1940 op doorgangswegen in de Waterlinie geplaatst, meestal enkele honderden meters voor de forten. Ze bestaan uit piramidevormige betonblokken die door kettingen met elkaar zijn verbonden.

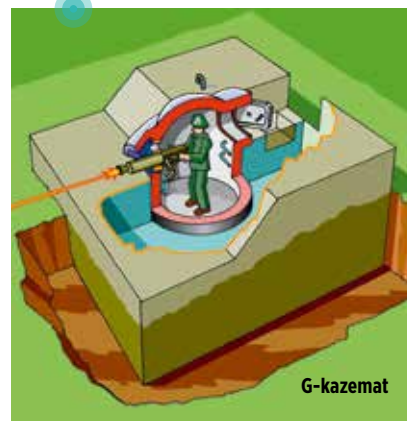
4de bouwfase

OMSTREEKS 1880 In 1874 kondigde de Minister van Oorlog de Vestingwet af. Deze gaf onder meer prioriteit aan verbetering van de NHW als ruggengraat van 's lands verdediging (ruim 10 miljoen gulden) en de bouw van de Stelling van Amsterdam als nationaal reduit. In 1885 werd de verwoestende brisantgranaat ingevoerd. Tegen dit explosieve projectiel was geen fort bestand. L'histoire se répète: op slag waren de forten weer verouderd en dus onbruikbaar. De geschiedenis leert dat de verdediging voortdurend achterloopt bij nieuwe aanvalswapens. Om trefkans te voorkomen, moesten manschappen en geschut worden gespreid in het linielandschap. Forten vervulden nog wel een rol als stormvrij infanteriesteunpunt.

5de bouwfase

BEGIN TWINTIGSTE EEUW Eind negentiende eeuw kwam de fortenbouw tot stilstand. Het accent veranderde van de 'dode weermiddelen' naar de levende, mobiele strijdkrachten. Tijdens de mobilisaties van de Eerste en Tweede Wereldoorlog en in het Interbellum werd een groot aantal veldversterkingen voor artillerie en infanterie aangelegd. Loopgravenstelsels, groepsnesten, prikkeldraadversperringen, vechtwagenversperringen en tankgrachten bepaalden het gezicht van de jongste waterlinie. Ook werden honderden betonnen groepschuilplaatsen en vele mitrailleurkazematten gebouwd in het linielandschap tussen de oude forten.

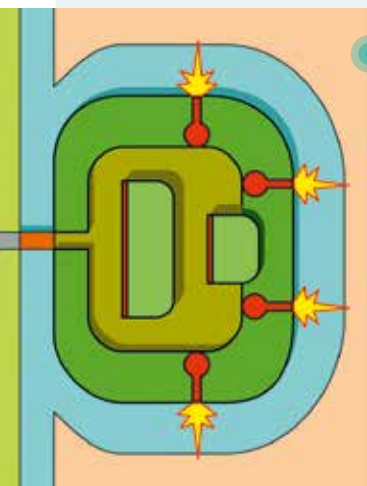
G-kazemat

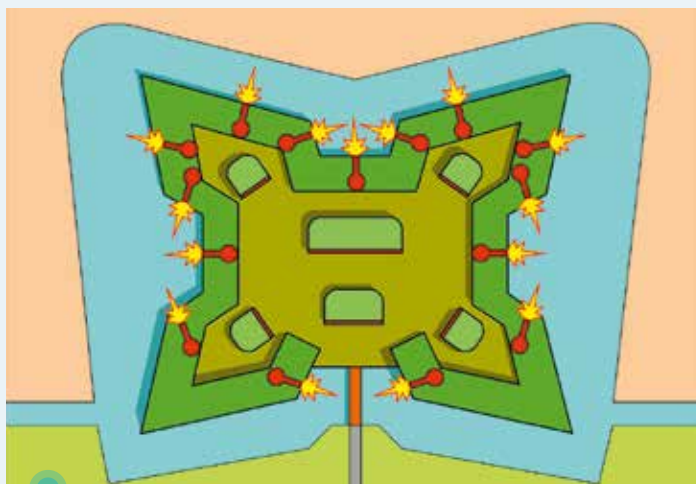
Wat een types!

In de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn tussen 1815 en 1885 een vijftigtal forten gebouwd. Alhoewel geen enkel fort in deze waterlinie dezelfde vorm heeft, zijn er toch zes basissoorten te onderscheiden. Deze typologie hangt samen met de geografische ligging en de functie van het fort.

HET BATTERIJFORT

Een fort met geschutsopstellingen die een acces, een doorgang voor de vijand, afgrenzen. Zoals Fort Ronduit, Werk bij Maarsseveen, Fort aan de Klop, Werk aan het Spoel en Fort Bakkerskil.

HET GEBASTIONEERDE FORT

Een groot fort met vijfhoekige bastions op de hoeken. Onder meer vesting Muiderslot, Fort Ruigenhoek, Fort Blauwkapel, Fort Everdingen en Fort Loevestein.

DE LUNET

Dit is een klein, V-vormig fort, zoals de Lunetten bij Utrecht.

HET HALFBASTION FORT

Een fort met alleen bastions aan vijandelijke zijde, zoals bijvoorbeeld Fort Uitermeer, Fort 't Hemeltje, Fort Vuren en Fort Altena.

HET POLYGONALE (GEBASTIONEERDE) FORT

Een veelvormig, min of meer gebastioneerd fort met extra uitbouwen op een aantal hoeken: Fort Rijnauwen, Fort Vechten en Fort 't Hemeltje.

DE DIJKACCESPOST:

Een eenvoudig fort dat een acces, een vijandelijke doorgang op een dijk, afsluit. Zoals bijvoorbeeld Fort Spion en Fort Asperen.

“We gebruikten hem een tijdje als aardappelopslagplaats, maar al jaren doen we er helemaal niks mee. Eigenlijk staat de bunker alleen maar in de weg, of, beter gezegd, in onze zichtlijn. Als je hier over het grindpad aan komt rijden, vertroebelt de bunker het zicht op ons huis. Ik kan hem niet weg laten halen want het is een beschermd monument. Daarginds, in het openbare gedeelte van het landgoed, liggen nog drie bunkers. Ik heb de gemeente Stichtse Vecht jaren geleden voorgesteld een van die bunkers helemaal in originele vorm te herstellen. Met een dieselgenerator, een peertje aan het plafond, een stoel, tafel, een pop met uniform en loopgraven er omheen. Zodat wandelaars kunnen zien hoe de situatie in ‘39-’40 was. Ik heb er nog steeds geen reactie op gehad. Maar voor de bunker vlakbij ons huis heb ik sinds gisteren een geweldig idee. Fotograaf Hendrik Dijk, gefascineerd door bunkers, liet een foto zien van die prachtige, gespleten bunker bij de Diefdijklinie, vlakbij de A2. Dat ga ik ook doen. Ik laat hem in twee delen zagen, zodat er een doorgang ontstaat. En dan heb ik niet alleen mijn zichtas maar is de bunker ook nog eens getransformeerd in een kunstwerk.”«

Rijkman Groenink

**“IK LAAT DE BUNKER
IN TWEE DELEN ZAGEN”**

GEDENKPLAATS NIGTEVECHT

PERSOONLIJK MONUMENTJE VOOR EEN DIERBARE

OP FORT NIGTEVECHT BIJ ABCOUDE BIEDT MARIAN VAN WEERT MENSEN DE MOGELIJKHEID EEN EIGEN GEDENKTEKEN VOOR EEN OVERLEDEN DIERBARE TE MAKEN EN TE PLAATSEN.

H Als we iemand begraven, is er altijd een plek om heen te gaan met je verdriet, je gedachten of je herinneringen. Alsof je even weer contact hebt met de persoon die is overleden. Na een crematie zijn hiervoor veel minder mogelijkheden. Daar wilde Marian van Weert verandering in brengen. “Bij een bezoek aan een natuurbegraafplaats op de Veluwe viel het kwartje: er moest een gedenkplek komen in een natuurlijke,

rustgevende omgeving.”

Na een tijdje zoeken vond ze een geschikte locatie: Fort Nigtevecht bij Abcoude, niet ver van Amsterdam. Het verdedigingswerk van de Stelling van Amsterdam ligt waar het Amsterdam-Rijnkanaal en de Vecht elkaar raken. Eigenaar Natuurmonumenten zocht voor dit grotendeels gerestaureerde fort een nieuwe bestemming om het onderhoud te kunnen financieren. Van Weert werkte haar ideeën uit

en na de nodige voorbereidingen gaat de Gedenkplaats in juni dit jaar open.

FORT VOL LEVENSVERRHALEN

Nabestaanden kunnen op drie plaatsen op het buitenterrein de as van een dierbare verstrooien. En ze kunnen buiten of in de gewelfde ruimtes van het fort gedenktekens plaatsen. Zo is er, net als bij een graf, altijd een plek waar je naar terug kunt keren. Binnen en buiten is er ruimte voor zo'n zevenhonderd gedenktekens.

“Waar je op een natuurbegraafplaats niks op een graf mag zetten – behalve een steen of een blok hout met een naam – kun je hier je eigen gedenkteken van natuurlijke materialen maken”, zegt Van Weert. “Je maakt dan op een persoonlijke,

TEKST: FRANS BOSSCHER FOTO: FORT NIGTEVECHT

Samen
herinneringen
ophalen
in de
schemering

Fort Nigtevecht in 2016

Vanaf juni verzorgt Fort Nigtevecht verschillende workshops en masterclasses voor het maken van een persoonlijke herinnering. Ok kun je meer leren over een bepaald ambacht. Enkele voorbeelden zijn: outside weaving, drawing with wire en stapelen met stenen.

Het programma voor 2016 ziet er als volgt uit:

ZONDAG 5 JUNI
Opening Gedenkplaats
programma start om 14.00 uur
DOORLOPEND

Je herinnering vormgeven:
Masterclasses en workshops
ZATERDAG 11 & ZONDAG 12 JUNI

Ambacht & zinging:
Masterclasses en workshops
JULI & AUGUSTUS

Het persoonlijk verhaal achter
een ambacht:
Masterclasses en workshops
ZATERDAG 10 & ZONDAG 11 SEPTEMBER

Open Monumentendag
WOENSDAGAVOND 2 NOVEMBER
Lichtjesavond
ZATERDAG 5 NOVEMBER
Natuurwerkdag

Meer info en inschrijven:
fortnigtevecht.nl

creatieve manier een eigen metafoor voor het verlies. Op die manier wordt het fort een plek vol levensverhalen.”
In de werkruimtes van het fort kun je je eigen monumentje maken. Er hangen

voorbeelden ter inspiratie. En ook op pinterest.com/marianvanweert kun je ideeën opdoen. Voor wie het toch wat lastig vindt om op eigen houtje aan de slag te gaan, organiseert Van Weert workshops.

De beslotenheid maakt het fort een ideale locatie voor een gedenkplaats. Tegelijkertijd zet het fort met deze nieuwe bestemming juist zijn deuren open. Er komen exposities met passende thema's en events, bijvoorbeeld op Allerzielen. Tot voor kort was het fort alleen op de Open Monumentendag in september te bezichtigen, maar vanaf 5 juni is Fort Nigtevecht drie dagen per week geopend (op vrijdag, zaterdag en zondag van 11.00 tot 18.00 uur) en staat de koffie klaar voor fietsers en wandelaars. «

Workshop-
deelnemer Tip vlecht
een gedenkteken
van touw, takken en
stukjes textiel ter
herinnering aan haar
overleden vriendin.

Vestinggolf: sportieve gezelligheid

Dit is een hele andere manier van golfen, namelijk in de historische ambiance van een van onze prachtige vestingsteden. Het spelletje is gemakkelijk en laagdrempelig en dus voor iedereen toegankelijk. Maar het is wél golfen met stijl, want elk team krijgt begeleiding van een markies of markiezin. Het spel is heel gezellig en bevat daarnaast een competitie-element. Dat betekent dat sommige collega's alles op alles zetten om de overwinning binnen te halen. Je kunt vestinggolf het hele jaar door spelen. «

 www.vestinggolf.nl

Filmworkshops: samen op het witte doek

Acteren met het MT of het secretariaat, het kan allemaal in de waterlinies. In één dag(deel) maken jij en je collega's een korte speelfilm op een van de forten. Een mooi decor is dus gegarandeerd. Teams maken zelf een synopsis en gaan vervolgens in en om het fort aan de slag. Camera loopt... actie! CVS Mediaproducties zorgt voor professionele begeleiding en apparatuur. De montage is ter plaatse zodat jullie tijdens het afsluitende diner of al bij de borrel van de gemaakte filmpjes kunnen genieten. «

 www.filmworkshops.nl

De Bom: een race tegen de klok

Zijn jij en je collega's een eenheid en opgewassen tegen intimidatie en deadlinestress? Je komt erachter met De Bom, een spannend arrangement op Fort Sabina, het grootste fort van de Zuidwaterlinie. Tijdens dit spel worden jullie gerekruteerd voor een speciale eenheid van de Explosieve Opruimingscommando. Op spannende plekken op en rond het fort vinden jullie opdrachten die je helpen een tikkende tijdbom onklaar te maken. Welk team slaagt hierin? «

 www.fortsabina.nl

IN HET
KORT

Muziekfort

Stichting Fortpop Beverwijk heeft op Fort aan de Sint Aagtendijk een opnamestudio. Hier kun je een intiem duet zingen met die ene collega of losgaan met je hele afdeling. Studiotekniki en muzikanten staan jullie bij en het muzikale resultaat wordt natuurlijk vastgelegd. www.stichtingfortpop.nl

Citygame 'De Erfenis'

Ontdek de vesting Gorinchem met het groepsspel De Erfenis, een eigentijds stadsspel vol leuke foto-opdrachten en andere uitdagende spelelementen. Degene die het beste geld kan uitgeven, maakt kans op de enorme erfenis van oudoom Hendrikus van Barneveld. www.vvgorinchem.nl

Word een kanonnier!

Het Nederlands Vestingmuseum in Naarden biedt meerdere uitjes in één: een boottocht, een rondleiding, het laten afvuren van een kanon en de workshop kanonnier waarin jullie leren zelf een kanon te laten bulderen. www.vestingmuseum.nl

Escape room: kunnen jullie ontsnappen?

Escape room Fort de Hel in Willemstad is een verrassend en levensecht spel waarbij logisch nadenken en samenwerken heel belangrijk zijn. Lukt het jullie om binnen een uur te ontsnappen? www.fortdehel.nl

Fort Trivial: levensechte Triviant

Fort Trivial is een uitdagend spelprogramma waarbij handigheid en wat geluk goed van pas komen. Het is een levensechte variant op het bekende gezelschapsspel Triviant, maar dan nu met de waterlinies als thema. Je gezelschap wordt verdeeld in groepen van ongeveer 10 personen. Alle spelen zijn gebaseerd op samenwerking, communicatie en lol, zoals

bijvoorbeeld 'het inundatiespel' (hoe krijg je water van a naar b) of 'fort bouwen' (goed communiceren om elkaars fort exact na te bouwen). Fort Trivial betekent: een gezellige en actieve dag, waarna jij en je collega's weer gemotiveerd aan de slag kunnen. «

www.waterproof-events.nl

Zeepkistenrace

Forteiland IJmuiden biedt met de zeepkistenrace de ultieme teambuildingsactiviteit. Want tijdens het bouwen van een zeepkist ontdek je de ideale rolverdeling binnen je bedrijf. Het is een middag vol ouderwets vertier in de sfeer van 'Te land, ter zee en in de lucht'. Welke medewerker is de waaghals en wie komt uit de verf als ontwerptalent? Wie is het snelst en trekt het eerste aan de bel? «

www.forteiland.nl

Stella van Heezik

In het groen van Fort Diemerdam verscheen een nieuwe feest- en vergaderplek: Paviljoen Puur.

STADSHERSTEL AMSTERDAM

REDDER VAN MONUMENTEN

STADSHERSTEL AMSTERDAM BEHOEDT NIET ALLEEN HISTORISCHE WOONHUIZEN VAN SLOOP OF VERDER VERVAL. OOK ANDERE MONUMENTEN, ZOALS FORTEN, KRIJGEN EEN TWEEDE LEVEN.

H Zeven van de in totaal bijna zeshonderd panden van Stadsherstel hebben een link met de beroemde verdedigingslinie rondom Amsterdam, zoals bijvoorbeeld Fort aan de Ham en het 'muziekfort' Fort aan de Sint Aagtendijk. "Veertien jaar geleden hebben we voor het eerst een Stelling-project gerestaureerd", vertelt Stella van Heezik, Hoofd Communicatie. "Dat was de houten Boerderij Zeehoeve, uit 1881, gelegen naast Fort Diemerdam, en aangelegd volgens de Kringenwet die bepaalde dat binnen het schootsveld van een fort geen stenen bouwwerken neergezet mochten worden."

WATER VOOR REIZENDE VOGELS

Halverwege 2017 openen de deuren van het gerenoveerde Fort bij Krommeniedijk, een gezamenlijk project met Landschap Noord-Holland en de Heeren van Zorg.

Er komt een bezoekerscentrum gericht op de fraaie natuur van de Stelling. "Bij het fort leven veel weidevogels" vertelt Van Heezik. "Bijzonder is dat in maart speciaal voor vogels op doortrek het land rondom het fort wordt geïnundeerd. Ook komt er een vogeluitkijkpost." Verder gaan 26 jongvolwassenen met een Autisme Spectrum Stoornis op het fort wonen. "In het bezoekerscentrum en het hierbij horende theehuis kunnen zij sociale vaardigheden opdoen."

In 2016 viert Stadsherstel haar zestigste verjaardag. Van hoeder van gezichtsbepalende panden in de hoofdstedelijke binnenstad is de organisatie uitgegroeid tot beschermer van honderden monumenten in en rondom Amsterdam, inclusief de stad Haarlem. Panden worden eigendom of in erfpacht genomen en vervolgens gerestaureerd, verhuurd of herbested. Kijk voor de jubileumactiviteiten op stadsherstel.nl. «

Natuur en zorg zijn de nieuwe pijlers van het gerenoveerde Fort bij Krommeniedijk.

STICHTING MENNO VAN COEHOORN

In de bres voor het militair erfgoed

WILT U NA HET LEZEN VAN FORT! NOG MEER WETEN OVER FORTEN EN WATERLINIES? OVER VESTINGSTEDEN, BUNKERS, BATTERIJEN EN DE SPANNENDE VERHALEN ACHTER DEZE MILITAIRE OBJECTEN? DAN IS DE STICHTING MENNO VAN COEHOORN ECHT IETS VOOR U.

De stichting is ruim tachtig jaar hét kenniscentrum op het gebied van onze voormalige verdedigingswerken en zet zich een even lange tijd in voor het behoud ervan. Graag laat zij u kennismaken met de overblijfselen van het decor van de vrijheidsoorlog tegen Spanje, van de fortificaties opgeworpen tegen de aanvallen van Lodewijk XIV en van de linies en forten die Nederland in de negentiende en twintigste eeuw moesten beschermen tegen vijandelijke invallen. De stichting is een landelijke vrijwilligersorganisatie vernoemd naar de beroemdste Nederlandse vestingbouwer in de Gouden Eeuw: Menno baron van Coehoorn.

Wat doet de Stichting Menno van Coehoorn?

Nederland telt ruim vijftig stichtingen die zich inzetten voor een vestingstad of een verdedigingswerk. De Stichting Menno van Coehoorn staat hen met raad en daad bij. Verder verzorgt zij publicaties, zoals de 'Atlas van historische vestingwerken in Nederland' en geeft zij voorlichting over de militair-historische waarden van oude verdedigingswerken. Ook stimuleert de stichting onderzoek en publicaties op vestingbouwkundig gebied.

Zij onderhoudt relaties met overheidsinstanties en particuliere organisaties, en adviseert hen over verantwoord beheer en

passend gebruik van het erfgoed. Zo heeft de gemeenteraad Venlo, op advies en aandringen van de stichting, besloten de ondergrondse resten van fort Sint-Michiel in de herinrichting van een voormalig kazerneterrein op te nemen. De uitgegraven formuren en grachten hebben een markante plaats in het ontwerp gekregen. En ondernemers gebruiken dit zichtbaar gemaakte verleden voor nieuwe, recreatieve initiatieven.

Word donateur of begunstiger

Om dit alles goed en grondig te kunnen blijven doen, heeft de stichting begunstigers (particulieren) en donateurs (bedrijven en instellingen) nodig. Als begunstiger of donateur ontvangt u Saillant, het kwartaalbericht van de stichting.

Daarnaast kunt u tegen gereduceerde prijzen publicaties aanschaffen en staat het documentatiecentrum in Utrecht tot uw beschikking. Voor begunstigers organiseert de stichting drie excursies per jaar. De jaarlijkse bijdrage is voor een begunstiger € 25,- (jonger dan 25 jaar € 10,-) en donateur € 45,-. De stichting is bij de Belastingdienst geregistreerd als een algemeen nut beogende instelling (ANBI).

**Meer informatie op
www.coehoorn.nl**

WONEN OP EEN FORT

GLUREN ACHTER DIKKE MUREN

ROND DE AFGELOPEN EEUWWISSELING IS FORT STEURGAT IN WERKENDAM GETRANSFORMEERD TOT EEN MARKANT WOONCOMPLEX, MET LUXE WONINGEN EN PENTHOUSES. DE VERBOUWING WAS EEN STERK STAALTJE VAKMANSCHAP.

GLAS De glazen daken aan de achterzijde van de voormalige kazerne en van het kruithuis volgen dezelfde lijn als de aarden wal.

HToen Werkendammer en ondernemer Gerrit Mostert hoorde dat Fort Steurgat te koop stond, deed hij meteen een bod. “Het leek me een mooie plek om woningen te creëren. Architect Ben Knoester maakte vervolgens een ontwerp waarin oude en moderne architectuur naadloos in elkaar overlopen.” De verbouwing was een enorme klus. Gewelven werden gezandstraald, knipvoegen hersteld en stalen luiken maakten plaats voor hardhouten exemplaren. Aan de achterzijde en bovenop de voormalige bomvrije kazerne werd de metersdikke aarden bedekking gedeeltelijk afgegraven. Hierdoor ontstond ruimte voor de glazen aanbouw van de drie huidige ‘kazernewoningen’ en was er bovendien genoeg plek voor drie moderne penthouses. In het kruithuis zijn nog twee woningen gerealiseerd, in de rand van de terp verrezen garages en aan de zuidzijde drie waterfrontvilla’s. “Het geeft een goed gevoel dat het fort voor de toekomst behouden is gebleven.”

Henk en Lies van de Raadt kochten in 2006 hun kazernewoning van bijna vierhonderd vierkante meter. Henk van de Raadt: “Na jaren in het buitenland gewoond te hebben, zochten we een bijzonder huis in de buurt van Breda. Dit gebouw voldeed aan al onze wensen. Aan de voorkant is door de dikke muren en kleine ramen het fort in ere gehouden, maar de kamers aan de achterzijde zijn modern, groot en licht. Uniek is de woonkamer: een sfeervol gewelf dat overloopt in een ruime, hoge serre met een schuin dak van glas. De ligging midden in het rivierenlandschap is een extra pluspunt. Wij genieten volop van de rust van deze plek vol geschiedenis.” «

BEWONERS Henk van de Raadt: “Zwanen en andere vogels broeden op het terrein en we spotten soms een ijsvogel. Reeën lopen tot aan de gracht en in de loods van de voormalige fortwachter leven kerkkuilen.”

ENTREE In de algemene entree zijn een trap en lift aangelegd.

BRUG Om bij het fort te komen, steek je de brug over, een perfecte replica van het oorspronkelijke model.

TUNNEL De 'poterne', een gewelfde tunnel die de kazerne met het kruithuis verbindt, vormt nu de ingang van de twee woningen in het kruithuis.

HET FORT Fort Steurgat is tussen 1880 en 1882 gebouwd en is het sluitstuk van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Op het vijfhoekige forteiland, omgeven door een gracht, zijn in de kazerne en het kruithuis woningen en penthouses gerealiseerd. Aan de zuidzijde verzezen drie waterfrontvilla's.

“Het geeft een goed gevoel dat het fort voor de toekomst behouden is gebleven”

ILLUSTRATIE: STELLING VAN AMSTERDAM

KLEUR MEE EN WIN EEN KINDERFEESTJE VAN 100 EURO!

Pak je potloden, stiften en kwasten en maak iets moois van deze kleurplaat. Een scan of een foto van jouw tekening kun je voor **31 juli 2016** sturen naar info@liniebreed.nl, o.v.v. je naam, leeftijd, adres en telefoonnummer. Uit alle inzendingen kiezen we de winnaar. Deze geluksvogel krijgt een kinderfeestje voor 10 personen in het Waterliniemuseum Fort bij Vechten in Bunnik (op een datum naar keuze). Inbegrepen zijn de toegang tot het museum, een speurtocht over het fort en lekkere limonade.

STELLING VAN AMSTERDAM

The grand lady,
'Het Muiderslot'

Stelling van Amsterdam 20
1996 - 2000 - 2005 - 2014 - 2022

Kunst kijken
op Fort Vijfhuizen

De forten zijn nu oases van rust
in een hectische Randstad

Gefeliciteerd!

 De Stelling van Amsterdam viert feest. Het fameuze verdedigingswerk van de hoofdstad ontving twintig jaar geleden van de UNESCO het predicaat 'Werelderfgoed'. De Stelling staat in een imposant rijtje met onder meer de Chinese Muur en de piramides van Gizeh. Fortenringen rondom steden komen meer voor in de wereld, maar door de rol van water in het systeem is de Stelling van Amsterdam enig in zijn soort. Bovendien is de Stelling nog heel herkenbaar aanwezig in het landschap. Rondom Amsterdam ligt op een afstand van zo'n 15 kilometer een stelsel van 46 forten. Ze vormen een linie met een lengte van 135 kilometer. Een vijand moest worden tegengehouden door een strook polderland onder water te zetten. Daarbij werd een diepte van ongeveer 40 centimeter aangehouden: te diep om doorheen te lopen, te ondiep om overheen te varen. Precies zoals ook de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinies eerder zijn opgezet. In 1884 begon de bouw van het eerste stellingfort, het Fort bij Abcoude. Omdat wettelijk was bepaald dat er in de omgeving van de forten niets anders gebouwd mocht worden, zijn ze tot op de dag van vandaag oases van natuur en rust in een hectische Randstad. Kinderen beleven er de mooiste avonturen, er zijn kunstmanifestaties, je kunt er mijlpalen in je leven vieren en je verwonderen over de rijke planten- en dierenwereld. Kijk voor activiteiten rond twintig jaar werelderfgoed op stellingvanamsterdam.nl.

Werelderfgoed

De Nieuwe Hollandse Waterlinie maakt ook kans op de status van UNESCO-werelderfgoed, als uitbreiding van de Stelling van Amsterdam. Als alles goed gaat, komen beide verdedigingswerken in 2019 als één geheel op deze prestigieuze lijst. Hierop vooruitlopend, zullen de Waterlinie en de Stelling vaker samen naar buiten treden. Ze vormen een groot en groots (internationaal) monument van water-ingenieurschap en Hollandse vindingrijkheid.

TEKST: FRANS BOSSCHER FOTO'S: DUTCHPHOTO, FORT RESORT BEEMSTER, THOMAS LENDEN, KENNETH STAMP

WATERLINES

BIJZONDERE EVENEMENTEN VAN 2016

LAAT JE VERRASSEN

APRIL

Start fortenseizoen: Werelds erfgoed

In het weekend van 15 t/m 17 april begint het toeristisch seizoen voor de forten, vestingen, kastelen, bunkers en het tussenliggend waterlinie-erfgoed. Onder het thema Werelds erfgoed organiseren tal van forten activiteiten rondom wereldeten, wereldspelen, wereldmode en wereldmuziek. Van multicultureel en culinair genot tot spannende expedities, feestelijke theatervoorstellingen en prachtige wandel- en fietstochten. Op forteiland Pampus en Fort Vechten kun je de tentoonstelling Forten van Boven bezoeken. Alle activiteiten vinden plaats tegen een decor van huidig of toekomstig werelderfgoed. startfortenseizoen.nl

2016/2017

GEHELE JAAR

Vesting Bergen op Zoom

Wandel met een gids over Fort de Roovere.

www.vvvbrabantsewal.nl

IEDERE 3DE ZONDAG

VAN DE MAAND

Vesting Naarden

Stadswandelen en Schuttersdag.

www.vvwnaarden.nl

FEBRUARI

VR 12 FEB 2016 T/M ZO 8 JAN 2017

Vesting Den Bosch,

Groot Tuighuis

Tentoonstelling Jeroen Bosch in arsenaal.

www.erfgoedshertogenbosch.nl/destadvanbosch

MAART

ZO 20 MRT T/M MA 31 OKT

Muiderslot

Tentoonstelling Van Muiderslot tot Bommestein, middeleeuwse droomkastelen.

www.muiderslot.nl

APRIL

ZA 3 EN ZO 4 APRIL

Fort aan de Sint

Aagtendijk

Fortenfestival met restauratielezing.

www.stadsstergel.nl/forten

Slot Loevestein

Ga eeuwen terug in de tijd op Slot Loevestein. Beleef de verhalen van ridders, soldaten en gevangenen in de presentatie '1001 bommen en granaten'. www.slotloevestein.nl

VR 15 APRIL

Fort Werk aan de Korte Uitweg

Feestelijke opening kampeerseizoenen.

www.fortwkj.nl

ZA 16 APRIL

Lunet III en Lunet IV

Linie in Lichterlaaie.

www.stellingvanutrecht.nl/agenda

ZA 16 APRIL

Fort Buitensluis

Elke 3de zaterdag open vanaf 10.00 uur.

www.fortbuitensluis.nl

ZA 16 EN ZO 17 APRIL

Fort bij Krommeniedijk

Start Fortenseizoen.

www.fortbijkrommeniedijk.nl

ZO 17 APRIL

Hembrugterrein

Rondleidingen Start
Fortenseizoen
WWW.HEMBUGMUSEUM.NL

ZO 17 APRIL

Fort bij Vechten

Kinderfort.
WWW.FORTVECHTEN.NL

ZO 17 APRIL

Fort Werk IV

Vier het voorjaar in
Fortwerk IV.
WWW.VERNISSAGE.NL

ZO 17 APRIL T/M ZO 29 MEI

Fort Maarseveen

Lichtontwerpen voor
de paden en doop van
trekponkje.
WWW.C-FORDT.NL

VANAF VR 22 APRIL TOT

ZA 31 DEC

Benedensas Steenberg

Beklimming uitkijkpunt
bunker.
WWW.WESTBRABANTSE-WATERLINIE.EU

ZO 24 APRIL

Fort aan de Klop

Kinderkunst
Theaterfestival.
WWW.FORTAANDEKLOP.COM

VR 29 APRIL EN ZA 30 APRIL

Wijnfort Jutphaas

Voorjaarswijnproeverij.
WWW.WIJNFORTJUTPHAAS.NL

ZA 30 APRIL T/M ZO 8 MEI

Muiderslot

Meivakantie met de
juniorgidsen.
WWW.MUIDERSLOT.NL

ZA 30 APRIL

Fort Lunet IV

Voorjaarsmarkt.
WWW.FORTLUNET4.NL

ZA 30 APRIL

Restaurant Vroeg

Boerenmarkt Vroeg.
Ook op 10 september
WWW.VROEG.NL

Pampus by Night.

Eet en ervaar een
sfeervol diner in het
fort en het Paviljoen.
Juli, augustus, novem-
ber, december 2016.
www.pampus.nl

MEI

MA 2 MEI

Fort Nieuwersluis

Culturele avond: film,
muziek, theater.
WWW.FORTNIEUWERSLUIS.NL

DO 5 MEI

Fort Diemerdam en

Boerderij Zeehoeve

Open joodse huizen/
huizen van verzet.
WWW.STADSHERSTEL.NL/FORTEN

DO 5 MEI

Fort bij Rijnauwen

6:00 uur: Dauwtrap-ex-
cursie vroege vogels én...
WWW.STAATSBOSSBEHEER.NL/FORTEN

VR 6 T/M ZO 8 MEI

Hembrugterrein

Liberty-weekend.
WWW.MILITAIRWEEKENDHEMBUG.NL

ZA 14 MEI

Fort bij Abcoude

Rondleidingen met
deskundige gids.
WWW.NATUURMONUMENTEN.NL/FORT-BIJ-ABCOUDE

ZA 14 MEI

Fort Uitermeer

Proef de kunst: 12.00 –
17.00 uur
WWW.UITERAARDUITERMEER.NL

ZA 14 T/M ZO 15 MEI

Fort bij Edam

Romeinen-weekend.
WWW.FORTBIJEDAM.NL

ZA 14 T/M MA 16 MEI

Fort Maarseveen

Kunstronde Vecht &
Plassen.
WWW.C-FORDT.NL

ZA 14 MEI T/M ZO 18 SEPT 2016

KunstFort Asperen

Expositie Verboden
kringen.
WWW.KUNSTFORTASPEREN.NL

ZO 16 MEI

Forteiland IJmuiden

Avontuurlijk Forteiland.
*Ook op 17 juli, 21 aug en
16 okt.*
WWW.AVONTUURLIJKFORTEILAND.NL

MEI/JUNI

Proef de Linie

Een goede lunch, een high tea of een lekker diner. Een picknickmand bestellen of deelnemen aan een kookworkshop: het is allemaal mogelijk op de forten, in een mooie, groene omgeving. Van vrijdag 20 mei t/m zondag 5 juni 2016 zijn er smakelijke pop-up foodfestivals van Food-y-Fort, boerenstreekmarkten, is er het culturele diner Likkebaarden langs de Linie en zijn er proeverijen en BBQ-avonden. Kinderen kunnen boven een kampvuur worstenbroodjes bakken en marshmallows roosteren.

 proefdelinie.nl

KIJK VOOR ALLE
EVENEMENTEN
OP
WWW.FORTEN.NL

Forten vol Verhalen

In de zomermaanden juli en augustus strijkt het festival Forten vol Verhalen neer op bijzondere erfgoedlocaties door het hele land. Het is een uniek verhalenfestival voor de hele familie. Ademloos luisteren naar meeslepende stemmen, met de ogen dicht wegdromen in een nieuw avontuur, stiekem zuchten of glimlachen en tussen de voordrachten door genieten van de entourage met een rondwandeling over het fort of in de vesting. Laat je betoveren door topvertellers uit Nederland en België.

 fortenvolverhalen.nl

VR 20 MEI

Fort Werk aan de Korte Uitweg

Kookworkshop
'Culinair avontuur'.
WWW.FORTWKU.NL

ZA 21 MEI

Vesting Gorinchem

Open Havendag.
WWW.LINGEHAVENTGORINCHEM.NL

ZA 21 T/M ZO 22 MEI

Friese Waterlinie

Wandel2daagse.
WWW.DOELGERICHTWANDELEN.NL

ZO 22 MEI

Fort Altena

Asperges smikkelen.
WWW.FORTALTENA.NL

ZA 28 MEI

Fort Kijkuit

Open Dag in Kortenhoef.
WWW.NATUURMONUMENTEN.NL/FORT-KJKUIT

ZO 28 MEI

GeoFort

Dieren verdwalen niet: postduiven.
WWW.GEOFORT.NL/AGENDA

JUNI

WO 1 JUNI T/M DO 15 SEPT

Botanische Tuinen

Utrecht, Fort Hoofddijk
Tropisch Vlinderfestival.
WWW.UU.NL/BOTANISCHETUINEN

VR 3 T/M ZO 5 JUNI

Vesting Hulst

Vestrock Hulst.
WWW.VESTROCK.NL

ZO 5 JUNI

Fort Nigtevecht

Opening gedenkplaats.
WWW.FORTNIGTEVECHT.NL

ZA 11 EN ZO 12 JUNI

Forteiland Pampus

Vliegerfestival 'Pampus voor de wind'.
WWW.PAMPUS.NL

ZO 12 JUNI

Hembrugterrein

Werelderfgoedweekend.
Wandel en fietsroute langs foto-expositie 'Schot in de Roos'.
WWW.HEMBRUGMUSEUM.NL

ZONDAG 19 JUNI

Fort Benoorden Purmerend

Beemster Fortfair.
WWW.BEEMSTERFORTFAIR.NL

ZA 25 T/M ZO 26 JUNI

Beeldentuin De Wielegaard

Kunst- en cultuurweekend.
Ook van 6 t/m 14 aug.
WWW.WIELEGAARD.NL

ZO 26 JUNI

Werk aan het Spoel

Korenfestival.
WWW.WERKAANHETSCOEL.NL

ZO 26 JUNI

Fort bij Edam

Natuur-ontdekdag
'Kriebelbeestjes' i.s.m. Staatsbosbeheer.
WWW.FORTBIJEDAM.NL

WO 29 JUNI

Lunet I en II en III

BSO het Fort en BSO Kakola: Modderdag.
WWW.LUDENS.NL

JULI

ZA 2 JULI T/M ZO 18 SEPT

KunstFort Asperen

Fototentoonstelling Erwin van Amstel: Hollandse Waterlinie.
WWW.KUNSTFORTASPEREN.NL

ZO 3 JULI 2015 T/M ZO 4 SEPT

Kunstfort bij Vijfhuizen

Tentoonstelling Bedazzle.
WWW.KUNSTFORT.NL

MA 4 JULI

Fort Nieuwersluis

Culturele avond: film, muziek, theater.
WWW.FORTNIEUWERSLUIS.NL

ZA 9 JULI

Fort bij Abcoude

Rondleidingen met deskundige gids.
WWW.NATUURMONUMENTEN.NL/FORT-BIJ-ABCOUDE

ZA 16 T/M ZO 24 JULI

Werk aan het Spoel

Atelier Anneke Wessels: workshopweek Beeldhouwen in steen.
Ook van 6 t/m 14 aug.
WWW.ANEKEWESSELS.NL

AUGUSTUS

ZA 6 T/M ZO 28 AUG

Grote Kerk Naarden

Tentoonstelling World Press Photo.
WWW.GROTEKERKNAARDEN.NL

Brielle Blues

In vestingstad Brielle vindt voor de 25ste keer Brielle Blues plaats. Kom zondag 31 juli naar dit gratis festival in de sfeervolle binnenstad.
www.beleefbrielle.nl

HRFST Feest

Zaterdag 1 oktober bruist Fort Vechten met deehouse, techhouse, live bandjes, speciaal bieren, verwarmde terrassen en rollende keukens. www.hrfstfest.nl

ZA 13 & ZO 14 AUG

Fort aan de Klop

Cirque Moustache.
www.fortaandeklop.com

ZA 20 AUG T/M ZO 11 SEPT

Forteiland Pampus

Cultuurfestival Fortel.
www.pampus.nl

ZO 21 AUG

Fort Altena

Kunst met een grote K.
www.fortaltena.nl

ZO 21 AUG

Werk aan het Spoel

Lek in de verdediging.
www.werkaanhetspoel.nl

DI 23 T/M ZA 27 AUG

Woudrichem

Visserijdagen 2016.
www.visserijdagen-woudrichem.nl

ZA 27 AUG

Fort Jutphaas

Scouting op het fort: 'Overvliegen', waterspektakel vanaf 6 jr.
www.janvanhoof.com

ZA 27 EN ZO 28 AUG

Vesting Hulst

Hulster Vestingdagen.
www.hulstvestingstad.nl

ZO 28 AUG

Werk aan het Spoel

Muziek- en theaterfestival.
www.werkaanhetspoel.nl

ZO 28 AUG T/M ZO 25 SEPT

Vestingsteden Oude

Hollandse Waterlinie
Prinsenmaand 2016.
www.ontdekdewaterlinie.nl

SEPTEMBER

ZA 10 SEPT

Fort Buitensluis

Open Monumentendag.
www.fortbuitensluis.nl

ZA 10 SEPT

Fort de Bilt

Open dag Fort De Bilt.
www.fortdebilt.nl

ZA 10 T/M ZO 11 SEPT

Markt Geertruidenberg

Rondje Den Berg.
www.rondjedenberg.nl

ZA 10 EN ZO 11 SEP

Fort Sabina

Open Monumentendag: kunst- en cultuurroute.
www.fortsabina.nl

DO 15 SEPT T/M ZO 18 DEC

Kunstfort bij Vijfhuizen

Ringbiënnale.
www.kunstfort.nl

VR 23 EN ZA 24 SEPT

Vesting Gorinchem

Botenbeurs.
www.lingehavengorinchem.nl

OKTOBER

ZO 2 OKT

GeoFort

Weekend van de Wetenschap.
www.geofort.nl/agenda

ZA 15 T/M ZO 16 OKT

Fort bij Vechten

Vormgevers in Hout.
www.fortvechten.nl

ZA 22 EN ZO 23 OKT

Slot Loevestein

Riddertoernooi.
www.slotloevestein.nl

ZA 29 OKT

Fort bij Rijnauwen

Nacht van de nacht: beleef 't fort in 't donker!
www.staatsbosbeheer.nl/forten

DECEMBER

ZA 10 DEC

Markt Geertruidenberg

Winterfair.
www.vvvg eertruidenberg.nl

ZA 10 DEC

Fort Lunet IV

Wintermarkt.
www.fortlunet4.nl

Fort Resort Beemster

De Spa & Wellness is dagelijks geopend. Voor evenementen op het lounge-terras en in het Poterne restaurant (o.a. Lazy Sunday & Ibiza markets) kijk op www.fortresort-beemster.nl.

SEPTEMBER

Fortenfestival

Van vrijdag 2 t/m zondag 11 september zijn de forten het decor van het Fortenfestival. Het publiek kan tien dagen genieten van theater, films, beeldende kunst en muziek. Op een aantal fortlocaties wordt een buitenbioscoop ingericht. In het tweede weekend van september staan de activiteiten op veel forten in het teken van het Open Monumenten Weekend. Ook forten die normaal niet zijn opengesteld, openen dan hun deuren met een speciaal programma.

fortenfestival.nl

KIJK VOOR ALLE
EVENEMENTEN
OP
WWW.FORTEN.NL

Fort Everdingen

Moet je je voorstellen: een fort dat 170 jaar lang verboden gebied was, wordt nu publiekelijk toegankelijk!

We waren de koning te rijk toen in 2014 ons businessplan als het meest kansrijke werd beoordeeld en we Fort Everdingen konden kopen. Hier kunnen we onze brouwerij van speciaalbieren verder uitbouwen. Het waterfiltratiesysteem van het fort levert brouwwater van uitstekende kwaliteit op. Gebouw A2, een grondgedekt bouwwerk uit 1870, waar de temperatuur in zomer en winter vrijwel constant blijft, is de ideale plek om onze bieren te laten rijpen. Ik heb altijd al een voorliefde gehad voor historische gebouwen met een eigen geschiedenis. Nu kunnen Daniëlle Duits en ik in deze bijzondere omgeving onze speciale bieren brouwen.

In de brouwerij en het proeflokaal ontvangen we ook gasten. En onder leiding van een gids worden rondleidingen verzorgd.

Marco Lauret

Speciaalbierbrouwerij Duits & Lauret

Donatus
verzekert
vertrouwd
sinds 1852

Monumenten worden met veel zorg omgeven door hun eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Al sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar

www.donatus.nl tel. 073 - 5221700